

A pszichológia helye a tudományok rendszerében

Adalék a tudományok osztályozásához

RUDAS JÁNOS

I. Néhány általános kérdés

A tudományok osztályozásával mindenkor foglalkoztak a filozófusok is, a szaktudományok művelői is. A marxista filozófusok közül Engels, különösen „A természet dialektikájá”-ban, bő helyet szentelt e problémakörnek. Engelsnek a tudományok, különösen a természettudományok osztályozásáról kifejtett álláspontja — amellyel itt nem foglalkozhatunk külön — adekvátan tükrözte a termelőerők s ezen belül és kívül a tudomány akkori helyzetét, fejlettségi fokát.

Am a múlt század második fele, Engels működése óta a tudományban forradalmak mentek végbe. Ezért ma, ha nem Engels betűit ismételve, hanem az ő szellemében akarunk munkálkodni, akkor a tudományfejlődés jelenlegi helyzetének megfelelően újra be kell hatolnunk az osztályozási problémák sűrűjébe. E tanulmány oly módon kívánja ezt a feladatot elvégezni, hogy néhány általános osztályozási elv leszögezése után egy adott tudomány, a pszichológia helyzetét próbálja meghatározni a tudományok rendszerében.

A tudományosztályozás nem öncélú elméleti játék, hanem korunk számára igen fontos, gyakorlati hasznú munka. Az osztályozás kérdéseivel például nap mint nap szembekerül a magyar tudományos élet legfelsőbb irányító szerve, a Magyar Tudományos Akadémia, amelynek szervezeti felépítése, osztályokra tagozódása már önmagában is egy osztályozási elv formába rögzülése. A meglévőnél jobb szervezési módszerek keresése állandóan osztályozási problémákat vet fel. Ismeretesek azok az évekig tartó viták, amelyek például a földrajzi tudományok helyzetéről folytak különböző fórumokon, vagy azok a máig is lezáratlan diskussziók, amelyek a pszichológia természet- vagy társadalomtudományi jellege körül zajlanak, s amelyek komolyan érintik a szóban forgó tudományok további fejlődését, kapcsolatait mind a többi tudománnyal, mind a gazdasági, társadalmi stb. gyakorlattal — és amelyek mögött nemegyszer világnézeti jellegű motívumok húzódnak meg.

A tudományosztályozás felvetette kérdésekre adott válasz szoros összefüggésben van egyes szakmák, tudományágak, hivatások létevel, létezési lehetőségével és szükségességével is. Gondoljunk csak arra, hogy még mindig nem általánosan elismert a szervezéstudomány, a szociológia vagy a munkapszichológia működési jogosultsága s ezzel együtt nem megoldott e szakmák kádereinek képzése és egzisztenciája. Mindennek az ország fejlődésére gyakorolt közvetett hatása is nyilvánvaló: nem előnyös, ha egy objektív feltételeiben megért tudomány, vagy tudományág kifejlesztésének szubjektív feltételei nem teremődnek meg.

Az osztályozási problémák az oktatásban is jelentkeznek, mind a felsőoktatásban, mind az alacsonyabb fokú formákban. Tulajdonképpen az oktatási

reform vitái sem tudják megkerülni az osztályozással kapcsolatos elképzeléseket és argumentációkat. Így e cikk megírásának idején igen éles viták folytak a sajtóban és más fórumokon a reformtervezet azon részéről, mely szerint az új gimnáziumban két, egymástól eléggé élesen — főleg a matematika, az anyanyelv és irodalom, valamint a második idegen nyelv oktatásában — elkülönülő, természettudományi és társadalomtudományi tagozat kívánatos. A vita hatására a reformtervezet összeállítói végül is lemondtak eredeti elgondolásukról, amely kétségtelenül tudományosztályozási szempontból is felülvizsgálatra szorult.

Nem kevésbé fontos a tudományosztályozás állandó elméleti tisztázása a könyvtárban. Az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO), amelyet a világ legtöbb könyvtárában — esetleg helyi kiegészítésekkel bővítve — használnak, tulajdonképpen nem más, mint egy decimális formába szorított osztályozási rendszer. Az ETO alakító hatással van hazánkban is a könyvtárakat látogató olvasók tízezreinek gondolkodására, mivel a tudományok rendszere meghatározott koncepciójának elfogadására „kondicionálja” őket. Ez a koncepció pedig jelenleg több ponton szemben áll a korszerűség elvével. Csak vessünk egy pillantást az ETO tíz főosztályának alakulására:

- 0 Általános tartalmú művek. Bibliográfia. Könyvtárügy
- 1 Filozófia
- 2 Vallás
- 3 Társadalomtudományok
- 4 Nyelvtudományok
- 5 Természettudományok
- 6 Orvostudomány. Technika. Mezőgazdaság
- 7 Művészetek. Sport
- 8 Szépirodalom
- 9 Történelem. Földrajz

Ez az osztályozás önmagáért beszél. Nem jobb a helyzet a főosztályokon belül sem. Az ETO-t sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem tekinthetjük korszerűnek; ezt a FID (Fédération Internationale de Documentation) is elismerte, amikor határozatot hozott egyes részek revíziójának megkezdéséről.

a) Osztályozási sémák

A tudományok osztályozásának legelterjedtebb és legszemléletesebb módszere az úgynevezett osztályozási sémák felállítása, amelyek a tudományok valamilyen alapon történő felosztását és egymás közötti kapcsolatát modell-szerűen mutatják be. Rögtön adódik az ellenvetés: van-e értelme e végtelen nagy extenzitású és intenzitású emberi megismerési szféra sémába gyömöszölésének? Belefér-e minden diszciplína egy-egy skatulyába? Egy kétdimenziós papírlapon kellő sokoldalúsággal ábrázolható-e mindaz a bonyolult kapcsolat, hatás és visszahatás, amely a tudományok között feltalálható?

Kétségtelen, hogy egy tudományosztályozási séma megalkotása leegyszerűsítés. De végső soron a megismerés minden módszere magában foglalja a leegyszerűsítés mozzanatát, hiszen sem a tudomány, sem a művészet nem képes az objektív valóságot a maga extenzív totalitásában visszatükrözni. Közhelyszámba megy, hogy a tudományos törvény meg sem közelíti a valóságot bonyolultságában, sokoldalúságában. Mégis „a lét dadog, csak a törvény

a tiszta beszéd”.¹ Hasonlóan van az osztályozási sémákkal: bármennyire is „sematikusak”, nélkülözhetetlen tudományfilozófiai kategóriák.

A magyar és a külföldi filozófiai és szaktudományos irodalomban a legkülönbözőbb osztályozási módokkal, szempontokkal, sémákkal találkozunk. Ezek közül két olyat szeretnék megemlíteni, amely eléggé elterjedt a köztudatban, s amelyet kritikailag kell értékelnünk.

Az egyik legerősebb, legegyszerűbb és a gyakorlatban legtöbbet alkalmazott nézet szerint a tudományokat végső soron két nagy csoportra lehet felosztani: természettudományokra és társadalomtudományokra. Nem lenne ésszerű tagadni, hogy vannak a természet és vannak a társadalom világgával foglalkozó tudományok, nem is szándékunk egyiket a másikban feloldani, az ilyen jellegű felosztás azonban elégtelen. E felosztásnál háromféle alapot szoktak figyelembe venni.

Az egyik abból indul ki, hogy a tudomány által tükrözött világ két nagy részre oszlik: természetre és társadalomra. Ez az álláspont egyrészt azt téveszti szem elől, hogy a tudomány nem egyszerűen az objektív világot, hanem ennek *törvényeit* tükrözi vissza, márpedig vannak olyan általános törvények, amelyek közösek a természetre és a társadalomra nézve; az ezeket visszatükröző tudomány tehát nem sorolható be sem a természet-, sem a társadalomtudományok közé. Másrészt pedig megfelelkezik a világ — legalábbis a mi földi világunk — harmadik nagy tényezőjéről, az emberről, aki annyiban nem tisztán társadalmi lény, amennyiben „zoon politikon”, biológiai képződmény, az élőlények fejlődésének legmagasabb csúcsa, és annyiban nem tisztán természeti lény, amennyiben „zoon *politikon*”, társadalmat alkotó és társadalom által alkotott lény. Az emberről mint pszichikus egységről szóló tudományt tehát nem lehet egyértelműen sem a természet-, sem a társadalomtudományok közé helyezni.

A másik felosztási alap: a társadalom osztályaihoz való viszony. Eszerint a természettudományok osztályfelettiék, a társadalomtudományok pedig osztályjellegűek. Ez persze nagy vonalakban igaz, de a nagyvonalúság néha veszélyes. Közelebről megnézve nem ilyen egyszerű, nem ilyen mereven elkülöníthető az osztályjellegűség és az osztályfelettiesség; e két ellentétes tulajdonság gyakran átcsap egymásba. Annyira közismert történelmi tény, hogy csak megemlítjük: a csillagászatnak, a geográfiának, ezeknek a „tiszta” természettudományoknak a fejlődése mennyire hűsbavágóan érintette az újkor kezdetén a régi és az új uralkodó osztály érdekeit. Az anyag szerkezetével foglalkozó fizika és a fő társadalmi osztályok érdekeinek kapcsolatát Lenin „Materializmus és empiriokritizmus” című művén kívül az e tárgyban jelenleg is folyó világnézeti viták bizonyítják. Másrészt viszont a társadalomtudományoknak is vannak olyan mozzanataik, amelyek osztályfelettiék (vagy jobban hangzó kifejezéssel: osztályérdekeken kívüliek). Ilyenek lehetnek egyes közgazdaságtani elemzési módszerek, az irodalomelméletben bizonyos stilisztikai megállapítások, a szociológia egyes metodikai eljárásai stb.

A természet- és a társadalomtudományoknak az osztályjellegűség, illetve osztályfelettiesség szempontjából történő ilyen merev elkülönítése komoly gyakorlati károkhoz vezet. A személyi kultusszal együtt eluralkodott dogmatikus szemlélet abszolutizálta a társadalomtudományok osztályjellegét, ezzel akadályozta fejlődésüket, s metodikájukban a szubjektívizmust tette uralko-

¹ József Attila: Óda. J. A. Össz. Műv. II. köt. Akadémiai, 1952. 90. o.

dóvá. Ismeretes, hogy az először kapitalista országokban bevezetett és kifejlesztett szociológiai kutatási módszerek szocialista országokban történő alkalmazását még a legutóbbi időben is mennyire támadták egyes szerzők spekulatív fejtegetéseikben, míg nem a népgazdaság, a politikai élet és a kultúra rohamosan növekvő ilyen irányú igényei keresztül nem léptek rajtuk. A másik oldalról polgári nézetek hordozói vélekedtek úgy, hogy csak a természettudományokat illeti meg az objektivitás rangja; a társadalomtudományok osztályjellegüknél fogva nem lehetnek mások, mint szubjektívek. Itt — mint már annyiszor — a dogmatizmus közös nevezőre jutott egy polgári teóriával. A dogmatizmusnak és a társadalomtudományokból még ma sem teljesen kiűzött szubjektivizmusnak eredménye például az is, hogy a pszichológiának, ennek a marginális tudománynak számos — egyébként igen becsületos, jószándékú és tehetséges — művelője húzódozik az emberi pszichikum társadalmi tényezőinek vizsgálatától és igyekszik a pszichológia hajóját teljes egészében a természettudományok, nevezetesen a biológiai és az orvostudományok vizeire kormányozni.

A tudományt két nagy csoportra felosztó nézetek harmadik alapja: a módszerek különbözősége. Az a régi idealista elmélet, amely szerint egzakt vagy természettudományokról és nem-egzakt vagy szellemtudományokról beszélhetünk, megváltozott terminusokkal és burkoltan bár, de ma is él. Amikor egyre jobban behatolnak a társadalomtudományokba a matematikai, kibernetikai, matematikai statisztikai módszerek, egyre viszonylagosabbá válik az ilyen alapú megkülönböztetés (ami persze nem azt jelenti, hogy eltűnnek a tudományok közötti metodikai különbségek).

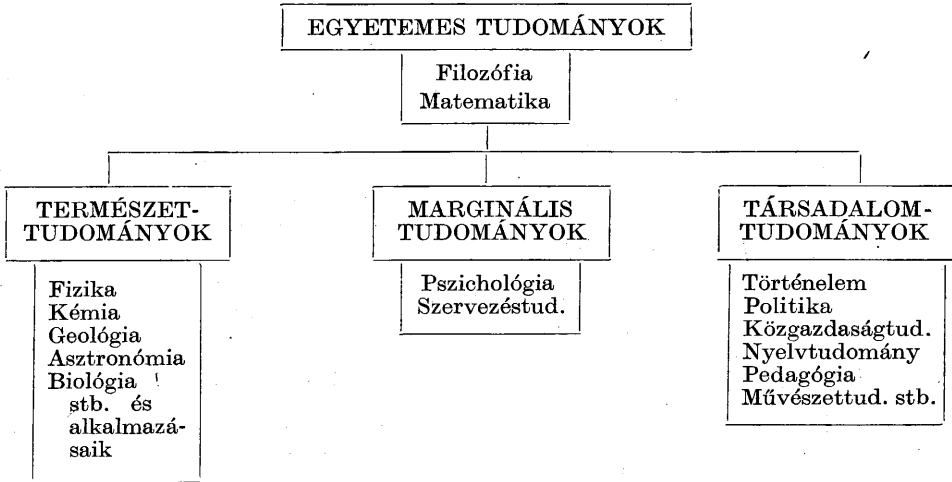
A másik, már klasszikussá vált osztályozási séma a mozgásformákat véve alapul, ötféle, nevezetesen mechanikai, fizikai, kémiai, biológiai és társadalmi mozgást tükröző tudományról beszél. Ez a séma a múlt században az idealista és metafizikus szempontok helyébe a dialektikus materialista szemléletet tette, amely a tudományok osztályozását az objektíve létező anyaghoz köti, méghozzá annak az egyszerűtől a bonyolult felé haladó fejlődéséhez. Ma már azonban hátráltatja az előrehaladást, ha görccsösen ragaszkodunk e séma elavult formájához. Tudniillik a tudományok előbb említett forradalmi felforgatták az anyag szerkezetéről és mozgásformáiról régebben vallott felfogást. A legfigyelemreméltóbb eredmény, hogy a fizikai és a kémiai mozgás eddigi megkülönböztetése viszonylagossá vált. Természetesen az ezzel kapcsolatos általános következtetések megtétele nem e tanulmány feladata; e kérdésben igen gyümölcsöző lehetne a filozófia és a szaktudományok művelőinek együttműködése. Nem kevésbé fontos a biológiai és a társadalmi mozgás közötti átmenet meggyőző kidolgozása.

A kurrens filozófiai és szaktudományos irodalomban egyre több törekvéssel találkozunk, amely túl akar lépni a megkövesedett osztályozási elveken, és figyelembe kívánja venni a tudományos fejlődés nemzetközileg elért legújabb eredményeit. E törekvések hordozói között említhetjük B. M. Kedrovot Sz. G. Sztrumilint, A. I. Ujomovot

A tudományok osztályozása, osztályozási sémák felállítása szükséges, nélkülözhetetlen még akkor is, ha csupán a pillanatnyilag adott megragadását jelenti, mert csak így előzhető meg a zűrzavar a tudományos életben. Ha számba vesszük mindazt, amit a fentiekben a legkülönbözőbb osztályozási sémákról elmondottunk, akkor ezek ellentmondásaiból tanulva, több séma felállításával önthesztjük formába tudományosztályozási elveinket. (Kétségtelen, hogy egyet-

len séma nem elegendő még a legáltalánosabb osztályozási elképzelés kifejezésére sem.) Lássunk egy ilyen lehetséges sémát.

Séma a tudományoknak a bennük tükrözött objektív valóság jellege szerinti osztályozására

A tudományokat a bennük tükrözött objektív valóság jellege szerint négy nagy csoportra oszthatjuk. Az egyik csoport az egyetemes tudományok, amelyek az egész anyagi világban érvényes törvényeket tartalmaznak. Ilyen a filozófia, melynek törvényei mind a társadalomra, mind a természetre, mind az emberre érvényesek. És ide kell sorolni az általában természettudománynak tartott matematikát is, amelynek törvényei nemcsak a természetben, hanem az emberi társadalomban és az emberi pszichikumban is hatnak, mint ez egyre világosabbá válik. (Örvendtes, hogy kiváló matematikus tudósunk is ebben az értelemben nyilatkozott e folyóirat hasábjain.²) Ma már kétségtelen, hogy társadalmi és pszichikus folyamatok is matematikai formulákba önthetők, még ha a matematikai módszerek társadalomtudományi és antropológiai alkalmazása a kezdet kezdetén tart is. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a társadalom fejlődését nem szociológiai, hanem matematikai törvényszerűségek determinálják; mint ahogy például az állatok életét és fejlődését sem matematikai, hanem biológiai törvényszerűségek hatásának tulajdonítjuk. De a társadalom életében éppúgy fellelhetők és felhasználhatók matematikai törvényszerűségek, mint az állatvilág életében vagy éppen a bolygók mozgásában. Azt sem állítjuk, hogy egyformán ható vagy egyforma jellegű matematikai törvényszerűségek vonatkoztathatók a természetre, a társadalomra és az emberre. Ezen a területen még igen sok a nyitott kérdés, és megválaszolásuk a jövő kutatásainak feladata; de azt a legutóbbi évek eredményei kétségtelenné teszik, hogy a matematika egyetemes tudománynak tekinthető.

² Fenyő István: A matematika helye a tudományok rendszerében. Magyar Filozófiai Szemle, 1962. 715—725. o.

A másik nagy csoport: a természettudományok és alkalmazásai. Ezzel kapcsolatban azt kell leszögezni, hogy bár a műszaki tudományok olyan tárgyakkal (gépek, építőanyagok, gyártási eljárások stb.) foglalkoznak, amelyek az emberi munka termékei, a társadalom létrejötte előtt nem léteztek, mégis ezek természeti (fizikai, kémiai, biológiai) törvényeknek vannak alávetve, a termelőerők természeti oldalát alkotják; ezért a műszaki tudományok tulajdonképpen természettudományok.

b) Elmélet és alkalmazás

Itt közbevetőleg röviden érinteni kell az elméleti és az alkalmazott tudományok kérdését. Az elméleti vagy „tisztá” tudományokra és az alkalmazott tudományokra való felosztás nem újkeletű. Vannak, akik ezen belül az utóbbiaknak nem is akarják megadni a tudomány címet. Mások az előbbieket tartják üres spekulációnak. Olyan nézet is akad, amely teljesen tagadja az ilyen felosztás jogosultságát.

Induljunk ki a tényekből, a gyakorlatból. A tudomány egyik fontos célja a termelőerők fejlesztése. Ezt a célt közvetlenül vagy a közvetettség valamely fokán lehet kitűzni. Tehát bármely tudomány szolgálhatja közvetlenül vagy közvetetten, áttételesen a termelőerők fejlődését, a mindennapi gyakorlatot. A közvetettségnek ez a fokozatossága szervezeten is kifejeződik a tudományos életben. A tagoltság általában hármassal: alapkutatásokat, alkalmazott kutatásokat és alkalmazásokat (üzemi kísérleteket) szoktak megkülönböztetni. Ez a hármassal felosztás jogosultnak mondható; de felvetődik vele kapcsolatban két kérdés.

Az egyik: az alkalmazott kutatás és az alkalmazás s ezzel együtt az alkalmazott tudomány tudománynak tekinthető-e? (Némi zavart okoz, hogy az alkalmazott tudományokon belül is számotartanak alapkutatásokat és az ún. elméleti tudományokon belül alkalmazott kutatásokat, diszciplinákat.) A kérdés eldöntéséhez meg kell határoznunk a tudomány fogalmát.

Véleményünk szerint a tudomány megismerés: az objektív valóság törvényszerűségeinek módszeres és rendszeres visszatükrözése. Rendszeres — a mindenütt jelenlévő hétköznapi gondolkodással szemben, amely a megismerés nem rendszerbe foglalt formája (politikai, gazdasági, kulturális nézetek, vélemények, babonák, nem-tudományos világnézeti elemek stb.). Ez azonban csupán a tudomány meghatározásának első fele. Korunkban a tudomány már egyre kevésbé tudja megőrizni „tisztaságát”, egyre inkább „kénytelen” a valóságból a tudatba irányuló folyamathoz hozzácsatolni a tudatból a valóságba irányuló folyamatot is. Más szóval: *a tudományra is vonatkozik, amit Marx a Feuerbach-tézisekben a filozófiát illetően mondott a világ magyarázatának elégtelenségéről, megváltoztatásának szükségességéről.* Ha viszont elfogadjuk, hogy a tudomány működése ilyen aktív jellegű, akkor meghatározásunkat ki kell egészítenünk. *A tudomány nemcsak törvényszerűségek visszatükrözése, hanem magában foglalja a feltárt törvények alkalmazását is.*

Tehát feltétlenül igennel kell válaszolnunk az előbb feltett kérdésre. Hiszen a tudományos megismerést kétirányú folyamatnak tartjuk, amelynek elidegeníthetetlen része mind a világ magyarázata, mind megváltoztatása. Ebben az esetben viszont az alkalmazott tudományokat és az alkalmazott kutatásokat, üzemi kísérleteket is tudományos jellegűeknek kell tartanunk.

Más kérdés azután, hogy a megismerési folyamatnak ez a két oldala könnyen átlátható gyakorlati indokok alapján az osztályozásban és a szervezésben elkülönül egymástól. (Természetesen a „tudományos jelleg” kifejezés nem jelent értékítéletet.)

A másik kérdés: a hármás felosztás, az elmélet és az alkalmazás elkülönítése abszolút-e? Erre viszont nemmel kell válaszolnunk. Gyakran tapasztaljuk e különböző irányok egybeolvadását, amikor még elméletileg sem lehet őket különválasztani. Minek tartsuk például Szent-Györgyi Albert és munkatársai nemrégiben nyilvánosságra hozott nagy jelentőségű kutatásait a thymus hormonjaival kapcsolatban? Alap kutatás, mert belőle bizonyos emberi életműködések törvényszerűségeiről nyerhetünk ismereteket. Alkalmazótt kutatás, mert arra ad felvilágosítást, hogy meghatározott betegségek előidézésében és gyógyításában milyen szerepet játszanak ezek a hormonok. És alkalmazási kísérlet, mert arra is irányul, hogy miképpen állíthatók elő, és gyógyításra klinikailag hogyan használhatók fel a thymus hormonjai.

Jelenleg tehát a tudomány az elmélet és gyakorlat dinamikus viszonya szempontjából két irányban mozog. Megfigyelhető bizonyos integráció, amely a tudomány igazi fogalmának megfelelően szoros egységbe kívánja hozni az elméletet és a gyakorlatot; és megfigyelhető differenciáció is, amelyet az ismeretek egyre bonyolultabbá válása idéz elő. Ez az ellentmondásos tendencia a tudomány fejlődésének törvénye.

*

A fentebb bemutatott séma szerinti harmadik csoport: a társadalomtudományok. Közéjük soroltuk a politikát is, értve rajta nem a napról napra történő taktikai, operatív vezetést, hanem a politikát, mint a társadalmi fejlődés stratégiájának és taktikájának tudományát. A politika tudományát a szocialista forradalom előkészítésének és megvalósításának időszakában tudományos szocializmusnak nevezzük.

A társadalomtudományokhoz tartozik a nyelvtudomány is, de említést kell tennünk egyik diszciplinájáról, a fonetikáról, amely anatómiai és élettani, tehát természettudományi jellegű. Ez azonban nem változtat a nyelvtudomány fő irányán, alapvető törvényeinek társadalmi determináltságán.

A negyedik csoport: a marginális tudományok. Ezeket nevezhetnénk antropológiai tudományoknak is, mivel az emberrel mint természeti és társadalmi egységgel foglalkoznak. Történelmileg is kézenfekvő, hogy a természetből a társadalomba átvezető út a megismerésben is tükröződjék. „A múlt század végén megalapozták a geológiát, újabban az úgynevezett (az elnevezés helytelen) antropológiát, amely az átmenetet közvetíti az ember és az emberi fajok alaktanából és fiziológiájából a történelembé”³ — írta Engels. Ez a tudomány, amelyet ő a helytelennek tartott antropológia néven említ, tulajdonképpen nem más, mint a pszichológia. A pszichológia tehát az a marginális tudomány, amely „az átmenetet közvetíti” a természeti ember és a társadalmi ember között.

Természetesen nem minden antropológiai tudomány marginális tudomány. Így a tulajdonképpeni antropológia vagy embertan egyértelműen a természettudományokhoz, a folklór pedig egyértelműen a társadalomtudományokhoz sorolható. Persze, a fennálló terminológiai zűrzavar megszünteté-

³ Engels: A természet dialektikája. Szikra, 1952. 196—197. o.

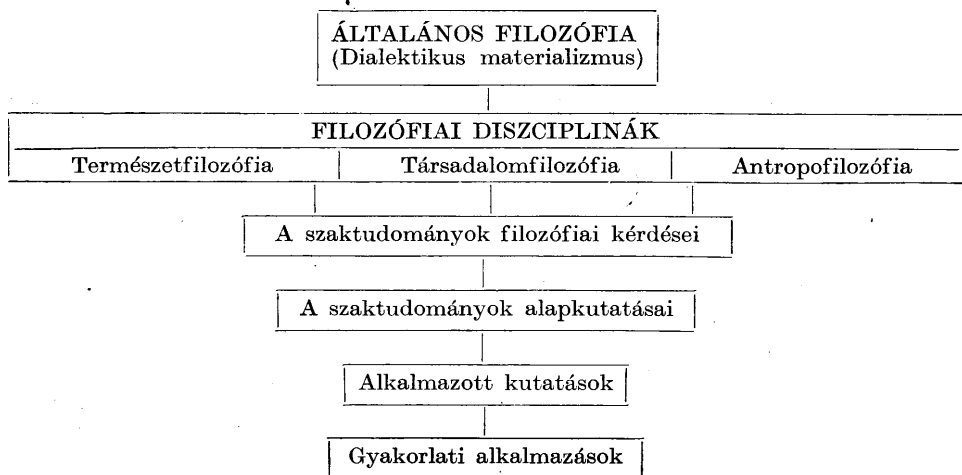
sét szolgálná, ha ezeket nem, hanem csak a valóban az emberrel mint természeti és társadalmi egységgel foglalkozó pszichológiát neveznénk antropológiai tudománynak.

A földrajztudományok sem tartoznak a marginális tudományok közé, hanem — mint ezt Fogarasi Béla a „Logika” című művében kifejtette — két különálló tudományból állnak. Az egyik, a fizikai földrajz, a természettudományokhoz, a másik, a gazdasági földrajz, a társadalomtudományokhoz tartozik.

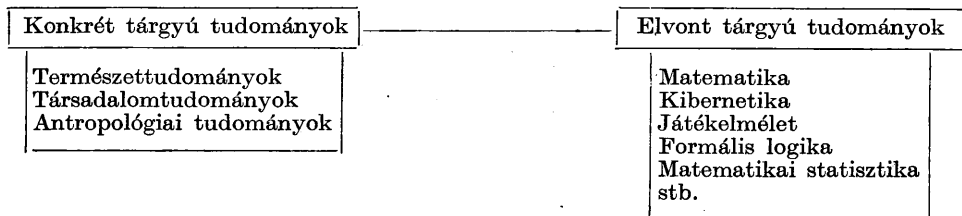
A fenti sémában a marginális tudományokhoz soroltam a szervezéstudományt is, amelyet egyes szerzők üzemtan néven szoktak tárgyalni. Ennek bővebb tárgyalására nincs mód.⁴

*

A tudományok osztályozásának sokoldalúbb megvilágítására még két általános sémát kívánunk bemutatni. Az egyik felépítési elve *a tudományokban tükrözött objektív valóság törvényeinek általánossági foka* :

A másik séma *a tudományok tárgyának jellegét* veszi osztályozási alapul:

E séma szerint a tudományok egyik csoportja az anyagi világnak a tárgyául választott jelenségeit, a tulajdonságok és viszonyok hordozóit a maguk konkrétságában vizsgálja, míg a másik csoport elvonatkoztat e hordozóktól és csak az elvont tulajdonságot vonja tárgykörébe. Más szavakkal e két

⁴ Vö. Hegedüs András: A marxista közgazdaságtudomány új hajtása, a munkagazdaságtan. Magyar Tudomány, 1962. 9—16. o.

tudománycsoportot tartalmi és formális tudományoknak is nevezhetnénk. Természetesen, mint minden osztályozás, ez sem abszolútizálható, hiszen a fenti elv szerint elkülönített két osztály bizonyos vonatkozásban állandóan átmegy egymásba.

c) Új sajátosságok a tudomány fejlődésében

Általános áttekintésünk végén még említést kell tennünk néhány új vonásról, amellyel korunk tudományos megismerése gazdagodott. Ezek között tarthatjuk számon új tudományok megszületését és kifejlődését (kibernetika, játékelmélet, matematikai logika stb.), tudományok egymáshoz közeledését határtudományok kialakulása formájában (biokémia, fizikai kémia, meteorobiológia, mérnöki pszichológia stb.), komplex tudományok (pl. ergonómia) és alkalmi tudományos együttműködések (pl. erkölcsszociológiai és -pszichológiai kutatások) létrejöttét.

Ezeknek az új jelenségeknek — köztük az egészen új tudományok kialakulásának is — egyik legfeltűnőbb jellemvonása az, hogy a diszciplínák régi elszigeteltsége egyre inkább felszámolódik s egyre több és gyümölcsözőbb kapcsolat teremődik meg néha még az egymástól legtávolabb álló tudományok között is. A fejlődés újszülöttjei pedig éppenséggel nem mint önmagukban álló, hanem mint más társaikhoz kötött tudományok látják meg a napvilágot.

Jól szemlélteti a mondottakat a nagy ipari országokból elindult és már hazánkban is talajt talált egyik új komplex tudomány, az ergonómia (más néven „human engineering”, ami lényegében azonos az ergonómiával) példája. Az ergonómia (munkatan) és a human engineering (az ember szempontjából végzett műszaki, mérnöki tevékenység) végeredményben nem más, mint azoknak a témáknak, problémáknak együttese, amelyekkel mint a dolgozó embert körülvevő tárgyi környezettel a szervezéstudomány, a munkaegészségügy, a munkaélettan és a munkalélektan is foglalkozik. Az ergonómiát ilyen témák jellemzik: műszaki berendezések szerkesztése a kezelőszemélyzet várható munkakörülményeinek maximális figyelembevételével; zajviszonyok, hőviszonyok, levegőösszetétel, megvilágítási és színezési viszonyok, hallási kommunikációk vizsgálata és megjavítása a munkahelyen; a munka közbeni fiziológiás és pszichikus elfáradás mérése, megelőzése és csökkentése; a többműszakos munka felvetette legkülönbözőbb kérdések; járművek tervezésében közreműködés mind a forgalmi biztonság, mind a rajtuk dolgozó és utazó emberek szempontjából stb. stb. Az ergonómiában világosan látható tehát a komplexitás.

A komplex és a határtudományok mellett egyre gyakrabban észlelhetünk egy-egy részprobléma megoldására létrejött alkalmi tudományos együttműködések, amelyek előtt sokszor nagyobb perspektíva is nyílik. Két egymástól olyan távoleső tudomány közös munkájának eredményét láthattuk a Korányi tbc-intézetben, mint az orvoslás és a matematika.⁵ Orvos és matematikus hozta létre az elektroklasszifikátornak nevezett logikai gépet, amelyet a tüdőtuberkulózis kompenzációs fokának megállapítására használnak. A gép a megadott adatokból következtet a kompenzációs fokra, 700 000 eset közül keresi ki a

⁵ Vö. Fenyő István—Levendel László: Bonyolult diagnosztikai problémák osztályozását megoldó diagnosztikai gép. Magyar Tudomány, 1960. 631—632. o.

megfelelőt. Az orvostudomány egyes módszereinek ilyen „matematizálása” nagy lehetőségeket nyit meg. Egyelőre, persze, szó sincsen arról, hogy a technika és a matematika kikapcsolja az orvos személyét a betegség kórismézésének és gyógyításának folyamatából, de bizonyos mozzanatoknál már átveheti szerepét a gép. E lehetőség megvalósulása objektiválja a diagnosztikai módszereket; nem bízva az esetek megítélését a közismerten tökéletlen emberi emlékezetre. Ez különösen rutinvizsgálatoknál, nagy sorozatoknál jelentős, ahol fontos a megítélés egységes volta.

A legújabb fajtájú, egyre szaporodó tudományok, diszciplinák közötti együttműködéseknel az egyik partner mind gyakrabban a kibernetika. A kibernetika perspektívái ma még nem körvonalazottak teljesen, de bizonyos eredményei kétségtelenül nagy reményekre jogosítanak fel vele kapcsolatban. A kibernetikát, tárgyának jellege szerint, az elvont tudományokhoz soroltuk, ami egyúttal azt is jelenti, hogy értelmét és hasznát csak más tudománnyal való kapcsolatában találhatjuk. S a tények azt mutatják, hogy ez a kapcsolat nemcsak az adott tudomány szóban forgó problémáját segít megoldani, de további immanens fejlődésre is ösztönöz.

A matematika, a kibernetika, illetve más tudományok kapcsolatáról szólva ismételtelen kell szögeznünk, hogy ma már tarthatatlan a tudományoknak egzakt és nem-egzakt tudományokra való felosztása.⁶ Nem egyszerűen arról van szó, hogy a társadalomtudományoknak a történelmi materializmus elméleti alapjaira helyezése biztosította objektivitásukat, hiszen — annak konstataciója mellett, hogy a történelmi materializmus győzelme forradalom volt a társadalomtudományok történetében — tudjuk, hogy a dogmatizmus és a személyi kultusz korszaka mennyi torzításhoz, szubjektívizmushoz vezetett éppen a társadalmi és antropológiai tudományokban. A történelmi materializmus a filozófiai lehetőséget adta meg az objektivitás uralmára — valóságáért csak az egyes tudományok különös módszerei változtathatják. Az eddig nem-egzaktak tartott tudományok akkor válhatnak egzakttá, ha az egyes tények, események spekulatív, szubjektív és legtöbbször deduktív magyarázata, megforgatása helyébe a társadalmi és emberi valóság sajátos metodikájú, de a matematikai, matematikai statisztikai, kibernetikai stb. módszerekkel kiegészített elemzése kerül. Ilyen példát mind a nemzetközi, mind a hazai tudományos életben találhatunk már; nevezetesen: matematikusok és közgazdászok közös munkálkodása az árrendezésnél, szociológiai kutatások statisztikai feldolgozása, pszichológiai kísérletek és vizsgálatok eredményeinek ellenőrzése matematikai statisztikai módszerekkel stb. Ezeknek a lehetőségeknek és követelményeknek a tagadása mögött pszichológiailag a társadalom- és antropológiai tudományok egyes művelőinek kényelemszerete, indolenciája rejlik, következményeiben pedig nem tekinthető másnak, mint az agnoszticizmus „legkorszerűbb” megnyilvánulásának, amely a fejlődés gátjává vált.

⁶ Kornis Gyula, a régi Magyarország ideológusa szerint az egzakt, vagyis a természettudományok kiindulópontja a külső világ, míg a szellemtudományoké a szellem, a belső világ. Ő annyira mereven elválasztja ezt a kettőt egymástól, hogy a pszichológiának indignáltan felrója: „Amit a pszichológia a XVII. századtól kezdve mindmáig összezavar és illetéktelenül alkalmaz, az a természettudományos, fizikai-chemiai módszer.” Majd: „A modern pszichológia tehát már csírájában, részint fizikai, részint matematikai minta után szigorú tudományosságra törekedett. Voltaképp pedig éppen ez a törekvése fosztotta meg őt minden pozitív lépés lehetőségétől.” (Kornis Gyula: Okság és törvényszerűség a pszichológiában. Franklin, 1911., 11—12. o.)

Nem tudhatjuk, hogy milyen mértékben és milyen ütemben fognak behatolni a társadalmi és antropológiai tudományokba az egzakt kutatási módszerek; ennek számos történelmi, ismeretelméleti, társadalmi, személyi feltétele van. Azt azért kijelenthetjük, hogy bármennyig is jut el a tudomány e tekintetben, sohasem tudja majd kiküszöbölni a megismerésből az emberi szubjektumot, bármennyire is megkönnyítik munkáját a matematikai stb. módszerek és gépek. Nem kell attól félni, hogy minden gépiesedik, matematizálódik. Az ember a legnagyobb technikai és matematikai segítség mellett is a tudomány művelésének legfőbb tényezője marad. Hiszen például a relativitáselmélet is nagy matematikai apparátust foglal magában, megalkotása mégsem lett volna lehetséges az emberi szubjektum, Einstein zsenije nélkül. Ez természetesen a kevésbé szélsőséges esetekre, a tudomány mindennapjaira is érvényes.

2. A pszichológia helye a tudományok rendszerében

Az általánostól a különös felé haladva vizsgáljuk meg, miképpen érvényesülnek a dialektikus materializmus alapelvei egy adott tudomány — jelen esetben a pszichológia — osztályozási problémáinak megoldásában.

A pszichológiát a gyakorlatban hol a természettudományokhoz szokták sorolni, hol a társadalomtudományokhoz. Emögött egy-egy valóságos mozzanat abszolutizálása rejlik. Tudniillik a pszichológia a pszichikus tevékenységet egyrészt mint agyfunkciót, másrészt mint társadalmi jelenségek tükröződését vizsgálja. Az emberi pszichikum e kettős jellegének valamelyik oldalát szokták az említett módon abszolutizálni. Emellett olyan véleményekkel is találkozunk, amelyek nem teszik ezt, de úgy vélik, hogy a pszichológia egyik fele természettudomány, a másik fele társadalomtudomány, és a pszichológusok annak megfelelően foglalkozzanak e megkettőzött tudomány valamelyikével, amilyen irányba érdeklődésük vonzza őket. E metafizikus és szubjektivisták álláspont mögött persze megint megtalálhatjuk azt a valóságos mozzanatot, hogy bizonyos problémák túlnyomóan természeti, biológiai, mások szinte kizárólag társadalmi vetületben jelentkeznek. E három vélemény egyikét sem tekinthetjük azonban helyes, a dialektikus materializmus alapján álló megoldásnak.

Ezt az alapkérdést megnyugtató módon úgy dönthetjük el, ha megvizsgáljuk: milyen — természeti vagy társadalmi vagy mindkétféle — determinánsok alakítják az emberi pszichikumot? Hiszen a természet- vagy társadalomtudományhoz tartozás kritériuma, hogy a szóban forgó tudomány objektuma a természet vagy a társadalom általános fejlődéstörvényeinek van-e alávetve, vagyis természetileg vagy társadalmilag determinált, illetve, hogy a szóban forgó tudományban természeti vagy társadalmi törvényszerűségek tükröződnek-e. Nem tartható kielégítő kritériumnak, ha azt vesszük figyelembe, hogy az adott diszciplína tárgyát alkotó jelenségek társadalom előtti vagy társadalmi termékek-e; mert bár az kétségtelen, hogy a társadalom kialakulása előtt társadalmi jelenségekről nem beszélhetünk, a társadalomnak viszont vannak természeti jellegű produktumai is. Fentebb ilyen értelemben soroltuk a műszaki tudományokat a természettudományokhoz, annak ellenére, hogy a tárgyukat hordozó dolgok emberi, tehát társadalmi termékek.

Howy kellően sokoldalú és megnyugtató feleletet adjunk kérdésünkre — milyen helyet foglal el a pszichológia a tudományok rendszerében? —, arra

van szükség, hogy megvizsgáljuk: a) a pszichikum természetét, jellegét; b) a pszichikum, illetve az öröklöttség és a környezet viszonyát, kapcsolatát; c) az emberi pszichikum és a történelem, a társadalmi mozgások összefüggését.

a) *A pszichikum természete, jellege*

A pszichikum jellegét tekintve kettős: egyrészt az agy terméke, működése, másrészt a pszichikumot hordozó szubjektumon kívül eső objektív világ visszatükrözése. Mind a pszichikum működések értelmezésénél, mind a pszichológia tudományosztályozási kérdéseinek megválaszolásánál éppen ez a kettősség szokott nehézségeket okozni. Metafizikusan és idealista módon járnánk el, ha ezt a két aspektust elkülönítenénk és szembeállítanánk egymással, ha bármelyik jelentőségét is eltúloznánk a másik rovására (ami persze nem jelenti azt, hogy a két aspektus elemzése külön-külön ne lenne lehetséges).

A pszichikus működések elválaszthatatlanul az agyhoz vannak kötve, ennek funkcionális termékei, nélküle nem létezhetnek. De lényegük nem közelíthető meg pusztán az agy mint az idegrendszer legmagasabb rendű szerve oldaláról. Mert a pszichikum reflextevékenység is, ami nemcsakgnoszeológiai nézőpontból értelmezhető oly módon, hogy az objektív valóság visszatükrözése, hanem pszichológiailag is: „... a külvilággal kölcsönhatásban álló, s a külvilág behatásaira válaszoló agy működése...”⁷ Tehát a pszichikumnak reflextevékenységként való felfogása kapcsolja össze az említett két oldalt, a biológiai és a társadalmi; ez az egyedül dialektikus materialista értelmezés; ennek fényében érthetjük meg az állatvilágból az emberi társadalomba haladó fejlődés folytonos és egyúttal diszkrét jellegét. Rubinstein határozottan érzékelteti e felfogás jelentőségét: „... a pszichikus tevékenység reflex-jellegére vonatkozó tétel bennfoglaltatik azon kiinduló filozófiai tételekben, amelyek meghatározzák a filozófia alapvető kérdésének — a pszichikus jelenségeknek a világ összes jelenségeinek kölcsönös összefüggésében elfoglalt helyét illető kérdés — eldöntését. De amikor arról szóltunk, hogy a pszichikus tevékenység reflex-jellegű, egyáltalában nem érintettük e tevékenység fiziológiai mechanizmusait.”⁸ Vagyis az agy reflexműködése, ami az emberi pszichikum lényege, a pszichológia mint tudomány alapkategóriája, nem azonosítható a szintén az agyban végbemenő fiziológiai folyamatokkal. A visszatükrözésgnoszeológiai kategóriájának ontológiai és pszichológiai aspektusból megfelelő reflexműködés és a konkrét fiziológiai reflexek, például a feltételes reflex közé nem tehetünk egyenlőségjelet. Pavlov múlhatatlan érdeme, hogy kísérletileg kidolgozta és teljes tudományossággal megvilágította a feltételes reflexek rendszerét, a magasabbrendű idegműködés szisztémáját, ezzel az agyfiziológiát és a pszichológiát materialista alapokra fektette. De helytelen volna — mint ez sokszor előfordul — a feltételes reflexet egy általánosabb pszichológiai kategóriával, az agy reflexműködésével összekeverni.

A reflexelmélet köti össze a biológiai és a társadalmi a dialektikus materialista determinizmus alapján. „A reflextevékenység mindig kívülről determinált tevékenység. A mechanikus determinizmus alapjára épülő reflexelmélet (például a reflex felfogása Descartes-nál és legközvetlenebb folytatóinál) a külső lökés-ként ható ok elmélete, amely szerint ez a külső lökés determinálja

⁷Sz. L. Rubinstein: *Lét és tudat*. Kossuth, 1962. 9. o.

⁸Uo. 14. o.

a hatás végső effektusát. E mechanikus determinizmustól eltérően, a dialektikus materialista módon felfogott determinizmus minden hatást kölcsönhatásnak tekint. Bármely külső hatás effektusa nemcsak a hatást gyakoroló testtől, hanem a hatásnak alávetett testtől is függ. A külső okok a (külső feltételektől függően alakuló) belső feltételeken keresztül hatnak. A reflexelmélet. . . lényegében véve a dialektikus materialista módon felfogott determinizmus elvének kiterjesztése az agy pszichikus működésére.”⁹

*

Tegyük félre most egy időre a determináltság kérdését és, arra adjunk választ, hogy a pszichikum hogyan illeszthető be az anyag mozgásformáinak sorába, szisztémájába; külön mozgásformának tekinthető-e vagy nem. Ez annál is inkább fontos, mivel a tudományok osztályozásának egyik alapja az adott tudomány tárgyának a mozgásformák rendszerében elfoglalt helye.

Elterjedt nézetek szerint a pszichikum önálló mozgásformaként nem létezik, hanem más mozgásformáknak van alárendelve, azok törvényei szerint működik. E nézetek két pólus körül csoportosulnak. Az egyik a fiziológiával, a másik a szociológiával társítja a pszichikumot, s ennek megfelelően a pszichológiát feloldja a társadalomtudományokban, illetve a fiziológiában.

Az első felfogással leginkább Pavlovnál találkozunk. Ismeretes, hogy Pavlov tanítása alapjaiban ingatta meg az idealista lélek-konceptciókat. De ő nem jutott el a dialektikus és történelmi materializmusig, nem tudta az emberi pszichikumot mint a biológiai és a társadalmi koincidenciáját felfogni. A spekulatív lélektani iskolák elleni harcában túlzottan a fiziológus szemszögéből figyelte ezeket a kérdéseket s hajlamos volt a fürdővízzel együtt a gyerek kiöntésére; vagyis a pszichológia önálló létének tagadására is. Ez a nézete leginkább abban a tételében nyilvánul meg, amely szerint a pszichológia és a fiziológia viszonya a szubjektív és az objektív viszonyával azonos. Véleménye szerint „bekövetkezik és már megvalósulóban van végre a pszichológia és a fiziológia, a szubjektív és az objektív módszer egyesítése. . .”¹⁰ Más helyen jóváhagyólag említi egy külföldi szerzőt, aki „. . . egyesíti, azonosítja a fiziológiai jelenségeket a pszichológiai jelenségekkel, a szubjektívet az objektívvel”.¹¹ Ezt az elgondolást meggyőzően cáfolja Rubinstein a „Lét és tudat” című könyvében; érveléséből idézünk: „A szubjektív és az objektív ellentétessége ismeretelméleti ellentét. Alapjában helytelen, ha a szubjektív és az objektív ezen szembenállását. . . átvizik a pszichikusnak és anyagi szubsztrátumának, vagyis a pszichikusnak és a fiziológiainak viszonyára. . . ez azzal az állítással egyértelmű, hogy az agy visszatükröző tevékenysége csak fiziológiai kifejlődésében objektív; ez pedig annyit jelent, hogy tagadjuk a pszichikus mint állítólag csupán szubjektíve átélhető jelenség objektív tudományos megismerésének lehetőségét. . . ez arra a következtetésre vezet, hogy az agy visszatükröző tevékenysége kutatásának csupán egyetlen útja jogos és lehetséges, mégpedig e tevékenység pusztán *fiziológiai* elemzése. A pszichológia objektív módszereinek keresése ezen az alapon céltalan. . . A szubjektív és az objektív ellentétességének a pszichikusra és anyagi fiziológiai szubsztrátumára való kiterjesztése egyértelmű a pszichológia mint tudomány, mint objektív ismeret tagadásával.”¹²

⁹ Uo.

¹⁰ I. P. Pavlov: Összes Művei III. köt. 2. könyv. Akadémiai, 1956. 96. o.

¹¹ Uo. 98. o.

¹² Sz. L. Rubinstein: i. m. 63. o.

A másik nézet különböző — sokszor egymással ellentétes — változatokban forog közkézen. Közös jellemzőjük az efféle változatoknak a pszichikum valamilyen módon történő „szociológizálása”. Ez — politikai műszóval élve — akár jobbról, akár balról történik, mindenképpen helytelen. Mindenekelőtt azért, mert elszakítja a pszichikus működéseket ezek „demiurgozatól”, az agytól, vagy legalábbis kapcsolatukat másodrendűnek tartja, ami a történelem látszólag materialista felfogása ellenére is végső soron idealista koncepció. Másrészt a pszichikusnak a társadalmi mozgáshoz való ilyen értelmű szubordinálása, vele történő egybeolvasztása tulajdonképpen a szükségszerű és véletlen dialektikájának tagadását jelenti, hiszen a társadalmilag véletlent elnyeleti a szükségszerűben, az utóbbivá transzformálja át, ami azután a történelem fatalista felfogásához vezet.

A pszichikus és a szociológiai egybeolvasztása ellenkező iránnyal és előjellel is történhetik; ebben az esetben az utóbbit nyeli el az előbbi, így jön létre a pszichológizmusnak nevezett, igen elterjedt irányzat, amely szerint a társadalom mozgása, a történelem fejlődése pszichológiai mozgásoknak van alávetve. (Sokszor nem is rendszeres elméletről van szó, hanem a pszichológiának egyes pszichológusok általi szubjektív túlbecsüléséről.)

Az emberi pszichikum „szociológizálása” — bármely oldalról történjék is — komoly gyakorlati-politikai károkhoz vezet, mert háttérbe szorítja e mozgásforma *speciális* problémáinak társadalmilag fontos megoldását.

A fenti megfontolások — úgy hisszük — meggyőznek arról, hogy a gondolkodás, az érzelmek, a tudat, egyszóval a pszichikus nem olvasható be az anyagnak sem a biológiai, sem a társadalmi mozgásformájába, hanem önálló mozgásformaként fogható fel. A probléma megoldását nehezíti az a tény, hogy a tudományok legújabbkori fejlődése egyes mozgásformák rendjét felborította, mint erről már említést tettünk, s a mozgásformák új, korszerű rendezése még várat magára. Bonyolítja a helyzetet az is, hogy nem minden mozgásformát helyezhetünk el egy növekvő sor különböző pontjain, nem mindegyiknél határozhatjuk meg az alacsonyabbrendűséget és a magasabbrendűséget s az időbeli primátust, az „elsősülöttségi jogot” sem. Hiszen jelenlegi ismereteink szerint a világ időben végtelen (illetve kezdetlen) történetében, de még egy véges rendszer, például a Föld vagy a Nap történetében sem mondhatjuk, hogy a mechanikai mozgás előbb létezett, mint a fizikai, utóbbi előbb, mint a kémiai, vagy hogy az egyik a másikból nőtt ki. Hasonló a helyzet a pszichikus és a társadalmi mozgás elkülönítésénél. Róluk sem állíthatjuk, hogy időben az egyik megelőzte a másikat, hiszen közösen, egymással szoros összefüggésben és kölcsönhatásban alakultak ki. Ez azonban nem érv mozgásformai önállóságuk ellen, mint ahogy a fizikai és kémiaié ellen sem érv örök időtől fogva való együttlétezésük.

A pszichikus mozgásforma önállóságának megértéséhez közelebb jutunk, ha elhelyezzük a törvények rendszerében. E szempontból azok a törvények érdekesek számunkra, amelyek egy meghatározott mozgásforma törvényei, de korlátozottan más mozgásformában is hatnak. (Természetesen itt objektív törvényekről beszélünk; és figyelmen kívül hagyjuk, hogy tudatunk mennyire adekvátan tükrözi őket.) Az ilyen jellegű törvény fényében megállapíthatjuk, hogy a pszichikus miért önálló mozgásforma.

Például társadalmi törvény, hogy a történelem osztályharcok története, a történelmi fejlődést az anyagi lét alapján elkülönült osztályok harca határozza meg. Érvényes-e ez a törvény az egyén akarati cselekvésére is? Kétségtelenül

érvényes, de korlátozottan. Társadalmilag abszolút érvényű az emberi tudatnak és cselekvésnek osztály-meghatározottsága, de az egyén pszichikumában más tényezők is fellépnek, amelyek ugyan nem szüntetik meg a társadalmi törvény érvényességét ezen a területen, de korlátozzák működését. Ha ezt nem ismerjük el, tehát nem ismerjük el a pszichikum elkülönült mozgásforma jellegét, és azt állítjuk, hogy a társadalom törvényei itt is változatlanul és abszolút módon érvényesek, akkor visszakanyarodunk a történelem fatalista felfogásához, a szükségszerű és véletlen dialektikájának tagadásához (amiről később még szólunk).

Másrészről például pszichikus törvény, hogy az egyéni ösztönök, szükségletek ki nem elégítése, elfojtása bizonyos körülmények között kóros reakciókhoz (neurózis, szomatikus betegségek, agresszió) vezet. Ez nemcsak individuálisan, hanem társadalmilag is érvényes, de szintén korlátozottan. Ez is tényezője volt — mondjuk — az 1956-os ellenforradalom alakulásának (a személyi kultusz meghatározott irányú politikájának eredményeképpen). De csak egyik tényezője, melynek hatását más, társadalmi tényezők módosították; éppen ezért nem lehetett az ellenforradalmat pszichoterápiával leverni. Ha mindezt nem ismerjük el, tehát nem ismerjük el a pszichikum elkülönült mozgásforma jellegét, akkor vagy elmoszuk a határt pszichikus és társadalmi között olyképpen, hogy a pszichikus törvény hatáskörét abszolút módon kiterjesztjük a társadalomra is, ezzel a pszichologizmus hibájába esünk; vagy tagadjuk a pszichikus törvények létezését, ami szintén nem felel meg a valóságnak.

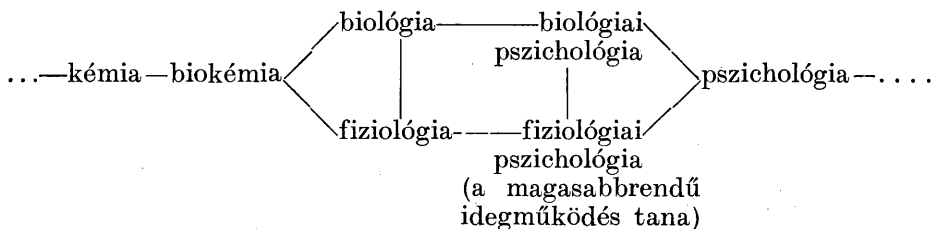
Az emberi pszichikum tehát sajátos mozgásforma, amelyet nem lehet levezetett módon, vagyis más mozgásformákból megmagyarázni, hanem fel kell tárni speciális törvényeit. Erre már tulajdonképpen Engels is felhívta a figyelmet, amikor így írt „A természet dialektikájá”-ban: „Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a magasabbrendű mozgásformák mindegyike nem kapcsolódik össze mindig szükségszerűen valamely valóban mechanikai (külső vagy molekuláris) mozgással; éppen úgy, mint ahogy a magasabbrendű mozgásformák egyidejűleg más mozgásformákat is létrehozhatnak: vegyi folyamat nem lehetséges hőmérsékleti és elektromos változás nélkül, szerves élet mechanikai, molekuláris, vegyi, hő, elektromos stb. változás nélkül. De e mellékformák jelenléte nem meríti ki a mindenkori főforma lényegét. Egyszer bizonyára sikerül majd a gondolkodást kísérleti úton az agyban végbemenő molekuláris és vegyi mozgásokra »visszavezetni«, de vajon kimerítettük ezzel a gondolkodás lényegét?”¹³

Így képzeljük el tehát a pszichológia elhelyezését a tudományok rendszerében az anyag mozgásformáinak osztályozása alapján. Ebbe a rendszerbe a magasabbrendű idegműködés tana is belefér, de nem mint a pszichológia része, különösen nem mint a pszichológiával azonosított diszciplína, hanem mint a fiziológia és a pszichológia között elhelyezkedő határtudomány. Teljesen egyetértünk Rubinsteinnel, aki így vélekedett erről a témáról: „A pszichológia és a magasabb idegtevékenységről szóló tanítás viszonya, úgy gondolom, nem a biológia és a kémia közötti viszonyhoz, hanem a biológia és a biokémia közötti viszonyhoz hasonló. . . A magasabb idegtevékenység törvényei jelentős és szükséges szerepet játszanak a pszichikai tevékenység magyarázatában, nem merítik ki azonban a pszichikai tevékenység törvényszerűségeit, nem annak specifikus törvényszerűségei, azaz nem olyan törvényszerűségek, amelyek

¹³ Engels: i. m. 257—258. o.

legfontosabb specifikus tulajdonságait meghatározzák. A pszichikai tevékenység specifikus törvényei, amelyek meghatározzák e tevékenység legfontosabb, specifikus tulajdonságait — a pszichológia törvényei.”¹⁴

Az elmondottak alapján a szóbanforgó tudományok elhelyezkedését az alábbi sémával világíthatjuk meg:

b) A pszichikum, illetve az öröklöttség és a környezet viszonya

Térjünk vissza a pszichikus jelenségek determináltságának, ezen belül az örökletes és a környezeti tényező szerepének a kérdéséhez. „A pszichikus jelenségekre — specifikus tartalmat nyerve — kiterjed a determinizmus dialektikus materialista felfogásának alapvető általános vonása, amely szerint a külső okok a belső feltételeken keresztül hatnak (e feltételek a külső behatások következtében alakulnak ki).”¹⁵ — írja Rubinstein.

A pszichikus jelenségek determináltságát frappáns módszerrel és igen eredményesen kutatta Leontyev, aki munkásságáról a 16. nemzetközi pszichológiai kongresszus előtt számolt be.¹⁶ Leontyev munkatársaival laboratóriumi kísérleteket végzett annak eldöntésére, hogy meghatározott pszichikus tulajdonságok — a képességek — hogyan és minek hatására alakulnak ki, s hogy ebben a folyamatban milyen szerepet játszanak az öröklött és a környezeti tényezők.

Leontyev kísérletének tárgya a hallási észleléssel volt kapcsolatban. Az első kísérleti széria során különböző kísérleti személyeknél megállapította az azonos hangszínű hangok magasságának összehasonlításával nyert különbségi küszöböt és a két különböző spektrális összetételű hang magasságának összehasonlításával nyert ún. kiválasztási küszöböt. Ennek során a kísérleti személyek egy részénél jó, más részénél kielégítő tonális hallás mutatkozott, míg 30 százalékuknál a Leontyev által bevezetett kiválasztási küszöb tonális süketiséget mutatott ki. Ezekután magától adódott a kérdés: miért nem alakult ki a tonális (zenei) hallás ennél a 30 százaléknál? A valószínű válasz az volt, hogy a korán kialakult verbális hallás következtében a tonális hallás gátlást szenvedett, sőt a verbális hallás bizonyos szempontból kompenzálta a tonális hallás fejlettségének hiányait — így fejlődnek ki a „botfülűek”. Közvetve ezt újabb — vietnami anyanyelvűekkel végzett — kísérletek bizonyították, amelyek szerint azok, akiknek anyanyelve a tonális nyelvek sorába tartozik (mint

¹⁴Sz. L. Rubinstein felszólalása. A modern természettudományok filozófiai problémái. Akadémiai, 1962. 585—586. o.

¹⁵Sz. L. Rubinstein: Lét és tudat. Idézett kiad. 243. o.

¹⁶A. N. Leontyev: A biológiai és társadalmi tényezők az ember pszichikus folyamataiban. Magyar Pszichológiai Szemle. 1961. 137—152. o.

a vietnami is), nem lehetnek tonálisan süketek. Leontyev közvetlenül is be akarta bizonyítani, hogy a szenzoros képességek nem születnek az emberrel, hanem már életében alakulnak ki; ezért megkísérelt laboratóriumi feltételek között ilyen képességet — tonális hallást — kialakítani, mégpedig tonálisan süketnek bizonyult személyeknél. Ez azelképzelés sikerrel járt. Feltárult így módon a tonális hallás mechanizmusa is, bebizonyosodott, hogy „a hangmagasság kiválasztása csak akkor történhetik meg, ha a hangkomplexumnak a hallószervre tett hatása nem csupán feltétlen reflexes tájékozódási és adaptációs reakciókat vált ki, hanem a vokális apparátus tevékenységét is kiváltja.”¹⁷ Az utolsó és talán legfontosabb kísérlet azt célozta, hogy szokásos körülmények között ki nem alakuló észlelési funkcionális rendszereket hozzanak létre laboratóriumban. Ezt úgy érték el, hogy a tonális hallás mechanizmusában más receptor-szervvel, a vibrációs érzékelés szervével (nevezetesen a kísérleti személy mutatóujjának hegyével) helyettesítették a hallószervet. A vokális apparátus bekapcsolásával ez meg is történt, tehát egy új, addig nem létezett funkcionális rendszer kezdett működni.

Leontyev kísérleteiből több fontos következtetés folyik, melyeket részben maga von le, részben nekünk kell megtennünk. Ezek a kísérletek felhívták figyelmünket: az emberréválás egyik legfontosabb mozzanata és eredménye, hogy az agykéreg olyan szervvé vált, amely újabb — funkcionális — szerveket tud létrehozni. E funkcionális szervek fő sajátossága Leontyev szerint az, hogy a) kialakulásuk után egységes szervként funkcionálnak tovább, ami miatt a velünk született képességek látszatát keltik; b) kialakulásuk agyi kapcsolatok realizálódásának a következménye ugyan, de nem alszanak ki idővel a feltételes reflexek módjára; c) létrejöttük különbözik az egyszerű reflexláncok vagy a dinamikus sztereotípiák létrejöttétől; d) különböző felépítésűek lehetnek akkor is, ha azonos feladatokat látnak el.

A funkcionális szervek kialakulásánál Leontyev laboratóriumában feltárult az emberi agy egy olyan, eladdig kielégítően nem kutatott reflextevékenysége, amely nem azonos sem a feltétlen, sem a feltételes reflexekkel vagy a dinamikus sztereotípiákkal, amelyeknek szerepét Pavlov tanítása világította meg számunkra. Ez ismét bizonyítja a fentiekben mondottakat, melyek szerint az agy reflextevékenysége, vagyis az emberi pszichikum lényege nem azonosítható az egyes konkrét fiziológiai vagy pszichológiai mechanizmusaival, nevezetesen a feltételes reflexszel. Leontyev kísérletei a dialektikus materializmus elméleti alapján álló pszichológia konstruktív továbbfejlesztésének útját (persze nem az egyetlen lehetséges utat) mutatják meg. Egyúttal igazolják Rubinstein szavait is: „Nem gondolhatjuk, hogy azok a »mechanizmusok«, amelyeket Pavlov és iskolája fedezett fel, maradéktalanul, teljesen megmagyarázzák az emberi tudat működését nemcsak általános, hanem specifikus vonásaiban is. . . Bármennyire nagy eredményt értünk el már eddig, ennek nem szabad eltorlaszolnia a további kutatás útját, s egyre újabb »mechanizmusok« felfedezését az új jelenségeknek specifikumaikban való megmagyarázására, . . . a lelki tevékenység egyre magasabb formái specifikumainak megvilágítására.”¹⁸

Témánk szempontjából a fenti kísérletek azért is jelentősek, mert megmutatják egyén és társadalom, belső pszichikum és külső környezet összefüggését, utóbbi szerepét az előbbi kialakulásában — egy konkrét vonatkozásban.

¹⁷ Uo. 145. o.

¹⁸ Sz. L.: Rubinstein Lét és tudat. Idézett kiad. 210. o.

„Az ember képességei nincsenek meg virtuálisan az agyában. Az agy nem bizonyos specifikusan emberi képességeket foglal magában virtuálisan, hanem csak *e képességek kialakításának a képességét*. Más szóval: a biológiailag örökölhető tulajdonságok az embernél csak egyik — természetesen igen fontos szerepet játszó — *feltételét* alkotják pszichológiai funkciói és képességei kialakulásának. Ezeket a rendszereket nem határozzák meg a biológiai tulajdonságok, de ezek mégis függenek azoktól a tulajdonságoktól. A másik feltétel — a tárgyakkal és jelenségekkel az embert körülvevő világa, amelyet számtalan emberi nemzedék munkája és harca alakított ki. *Ez a világ hozza meg az embernek azt, ami benne igazán emberi.*”¹⁹

Mindez persze arra is felhívja figyelmünket, hogy bár a társadalmi környezet az ontológiai emberrelválás külső oka, a belső feltétel biológiai faktora sem hanyagolható el — márpedig az utóbbi időben ez pszichológiánkban igen elhanyagolt terület volt s még ma is az. Mindenekelőtt azért szükséges a biológiai tényezőt is behatóan kutatni, mert csak a metafizikus szemlélet szakíthatja ki az emberi pszichikum meghatározottságának egységes láncolatából — a valóságban szerves része ennek a láncolatnak. Másrészt igaz az, hogy az emberi agy nem foglalja magában virtuálisan a képességeket, hanem „csak” a képességek kialakításának képességét, de ez nem a semmivel egyenlő, hanem igen fontos összetevő, amely biológiailag — morfológiailag — megragadható. Éppen Leontyev jegyzi meg az általa laboratóriumban kialakított funkcionális rendszerrel kapcsolatban, hogy ennek általa tapasztalt korlátai azzal magyarázhatók, hogy nem-adekvát morfológikus elemek alapján alakult ki. Vagyis az emberi törzsfajlás során a környezet hatására az emberi szenzorikának és általában a pszichikus működéseknek adekvát morfológikus elemei jöttek létre, amelyek öröklődnek a leszármazottakban, s amelyek maguk ugyan nem egyenlők a képességekkel, de biológiai alapját adják e képességek ontogenetikus — társadalombeli — kifejlődésének. Ha ez nem így lenne, akkor sikerrel járt volna az a számtalan kísérlet is, amely magasabbrendű emlősöket — köztük emberszabású majmokat — próbált emberi viselkedésre — nem utánzásra! —, emberi képességek gyakorlására (beszéd, ének stb.) megtanítani. *Nincs semmi okunk feltételezni, hogy az élővilág fejlődése — mondjuk — a püthecantropusnál megállt, és a mai ember a pszichikus működések alapját alkotó biológiai feltételekben ugyanaz, mint többszázézer éve élt ősei.*

A biológiai és a társadalmi tényező szerepének megvilágítása az ember pszichikus folyamataiban természetesen nem tévesztendő össze a mozgásformák és a biológiai, illetve társadalmi törvények pszichológiai hatásának kérdésével. A mozgásformákról és a biológiai, illetve társadalmi törvények szerepéről elmondottak nem állnak ellentétben a Leontyev kísérleteiből levont következtetésekkel. Itt megint csak a műszaki tudományok helyzetére hivatkozhatunk — az analógia abszolút érvényességének feltételezése nélkül. A műszaki tudományok által vizsgált jelenségek az emberi társadalom termékei, fejlődésük tőle nem szakítható el, szerepe benne meghatározó; mégis a műszaki tudományok alapját más, nem társadalmi törvények alkotják. (Analógiánk természetesen csak egy aspektusból érvényes, a különbözőségekre — gondalom — nem szükséges itt rámutatni.)

*

¹⁹ A. N.: Leontyev i. m. 151. o.

Leontyev kísérletei alapján a pszichikus jelenségek egyik igen fontos alkotórészéről, az emberi képességekről szoltunk. Természetesen az ezeket illető általános következtetések más pszichikus jelenségekre is vonatkoztathatók. Az egész emberi pszichikumra érvényes a determinizmus dialektikus materialista elve, amely a belső és a külső környezet egységét hirdeti. Ez az egység az embernek, ennek a biológiai és társadalmi képződménynek az egysége. Egy — magyar szerzőktől megjelent — tanulmányra szeretnénk hivatkozni, amely éppen azt bizonyítja, hogy az emberben a külső és a belső környezet, a társadalmi reflexió és a nervális vezérlés, a biológiai és a szociológiai nem szakítható el egymástól, szoros egységet alkot.

Dr. Gegesi Kiss Pál és P. Liebermann Lucy tanulmányukban²⁰ a budapesti I. sz. Gyermekklinikán negyedszázad alatt összegyűjtött néhány ezer eset bizonyos tanulságait ismertetik. A kazuisztikai rész több olyan esetet mutat be, ahol a tüneti szomatikus diagnózis (enuresis nocturna, encopresis, juvenilis hypertonia, petit mal stb.) mögött pszichológiailag körülírható indokok voltak felfedezhetők. A szóban forgó betegségek pszichológiai etiológiáját a hatásos terápia jellege is igazolja. A szerzők bizonyítottan látják, hogy „gyermekkorban minden szervre, illetve szervcsoportra vonatkoztatott tünetek, panaszok kialakulhatnak az illető szerv »organikus« elváltozásai nélkül, elsődlegesen környezeti pszichés jellegű ártalom hatására létrejött személyiségzavar megnyilvánulásaként”.²¹ A klinikai megfigyelések rámutatnak e személyiségzavar tüneteként kifejeződő szomatikus betegségek etiológiájában ható társadalmi és biológiai tényezőkre. A környezeti hatás az életkortól függő súllyal az anya, az egész család, az óvoda, illetve iskola, majd a legszélesebb értelemben vett társadalom részéről jelentkezik. Ez a környezet a belső, pszichológiai és biológiai környezetre hat, amely maga aktívan hat vissza az előbbire, dolgozza fel annak effektusait. Így a szóban forgó tüneti betegségek azokon az egyedeken jelentkeznek, akikre a) a külső környezet megfelelő károsító hatással van; b) akiknél ez a hatás megelőzőleg öröklődött bizonyos szerkezetre, funkcionális szempontból „potenciális locus minoris resistentiae”-re talál. „Azt kell feltételeznünk, hogy az ősökön, a szülőkön átörökített biológiai tényezők nem kedvező hatására a szóban levő egyed szervezete funkcionális szempontból a folyamatos mindennapi élet élésével elkerülhetetlenül együttjáró nehézségekkel, ártó hatásokkal szemben *potenciálisan* szűkült »toleranciaszélességű«. Ez vonatkozik a pszichológia jellegű nehézségekre, ártó hatásokra is.”²² Ezek a megfigyelések egyúttal azt a Pavlov által hangsúlyozott és nervizmusnak nevezett elvet is alátámasztják, amely szerint az ember egységes egész, akinek minden működése az irányító idegrendszeren keresztül összefügg egymással.

c) Az emberi pszichikum és a társadalmi mozgások összefüggése

Hogyan hozható kapcsolatba egymással az emberi, individuális pszichikum és a történelem, a társadalom fejlődése? A pszichologizmus, illetve a legkülönbözőbb pszichologisztikus teóriák a társadalom törvényeit a pszichológia törvényeiből próbálják levezetni. Ezzel azt a hibát követik el, hogy egy

²⁰ Dr. Gegesi Kiss Pál és P. Liebermann Lucy: Vegetatív (szomatikus) tünetekkel kísért személyiségzavarok gyermekkorban. Magyar Pszichológiai Szemle, 1962. 129—149. o.

²¹ Uo. 137. o.

²² Uo. 138. o.

magasabbrendű mozgásformát alacsonyabban akarnak magyarázni; a jelenségek meghatározott körére érvényes törvényeket a jelenségek más körére kívánják jogtalanul kiterjeszteni. A marxista történelmi materializmus már régen rendet teremtett ebben: rámutatott arra, hogy az emberi történelmet a társadalmi fejlődés objektív törvényei irányítják, amelyek az osztályok mozgásához kapcsolódnak. Ez ma már minden marxista számára világos és elfogadott; a marxizmushoz azonban az is hozzátartozik, hogy ennél a tételnél tovább haladjunk.

A társadalmi fejlődés és a pszichikum viszonyát úgy kell szemlélnünk, mint a szükségszerű és a véletlen kapcsolatát. A társadalmilag szükségszerű társadalmilag véletlen jelenségekben találja meg kifejezését. Am ugyanez a véletlen más — pszichológiai — vonatkozásban saját ellentétébe, a szükségszerűbe csap át. Vagyis a társadalmi véletlen nem minden vonatkozásában véletlen; létezésének alapja, hogy egybeesik a pszichológiailag szükségszerűvel. Figyeljük meg nézőpontunkból egy konkrét történelmi helyzet alakulását e tézis igazságának bebizonyítása céljából.

Közismert tény, hogy a kapitalizmus legfelsőbb, dekadens foka, az imperializmus egy-egy országban, meghatározott fejlődési viszonyok között, olyan stádiumba jut el, amelyben kitermelődik az emberiség történelmének legembertelenebb rendszere: a fasizmus. Ismeretes az is, hogy a fasizmus ott és akkor jön létre, ahol és amikor a munkásosztály és a munkásmozgalom annyira megerősödik, hogy politikai győzelme, az uralkodó osztály megdöntése a küszöbön áll. Ekkor a monopolista burzsoázia, amelynek még kezében van a politikai hatalom, a végső eszközhöz, még hozzá a legreakciósabb eszközhöz folyamodik: szabadon engedi a fasizmus fenevadát. Mindez persze nemcsak egy országon belül, hanem nemzetközileg is érvényes. Nos, ez a már többször megismétlődött tény a társadalmi fejlődésnek a XX. században feltárt objektív törvényszerűsége, történelmi szükségszerűség. Am az, hogy milyen párt lesz a fasizmus hordozója, milyen álarcot ölt fel, kik lesznek az élharcosai, a munkásosztály és a kispolgárság mely tagjai csatlakoznak hozzá, mely tagjai nem — kétségtelenül történelmileg a véletlen jelenségek sorába tartozik. De pszichológiailag nem!

1946-ban egy érdekes könyv hagyta el a nyomdát.²³ Szerzője egy orvos-pszichológus társaságában beszélgetéseket folytatott a börtönben húsz éppen elítélt vagy még ítéletre váró háborús főbűnőssel, köztük Szálasi Ferencsel, Imrédy Bélával, Endre Lászlóval, Gera Józseffel és másokkal, hasonlóan ismert nevű nyilasokkal és egyéb fasisztákkal. Nem óhajtjuk e helyen Szirmai Rezső könyvét ismertetni, viszont szükségesnek tartjuk bemutatni az ott leírtak alapján sajátmagunk által a szereplő fasiszták egyes pszichikus tulajdonságairól készített táblázatot, illusztrálva egy-két példával, kiegészítve a szerző és az orvos-pszichológus összbenyomásával, a beszélgetések alapján tett következtetéseivel.

Meg kell jegyeznünk — mint erre a szerző többször rámutat —, hogy a beszélgetések során a szereplő személyek igyekeztek saját személyüket és bűnös tevékenységüket kedvező színben feltüntetni. Emiatt táblázatunk összeállításánál természetesen csak a közzelfogás szerint negatív jegyeket vettük — egy kivétellel — figyelembe, amelyeknél feltételezhető, hogy ha már egyszer bevallották, akkor megfelel az igazságnak. A táblázat viszont még ilyen felfogásban sem teljes, mivel egyes háborús bűnösökkel a beszélgetések alig

²³ Szirmai Rezső: Fasiszta lelkek. Faust, 1946. 300 o.

tértek ki a személyiségjegyekre. Emellett arról sem szabad megfeledkezni, hogy nem módszeres és alapos pszichológiai vizsgálatról, hanem eléggé rövid, kötetlen és tartalmilag főképpen az akkor aktuális politikai kérdések felé forduló beszélgetésekről van szó. Mindezen kényszerű megszorítások mellett is frappáns érveket találunk állításunk bizonyítására.

A háusz háborús főbűnös egyes negatív tulajdonságait mutató táblázat:

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1			+					+
2	+				+	+	+	+
3		+						+
4			+			+		+
5	+			+	+	+	+	+
6			+			+	+	
7		+					+	+
8		+	+		+	+		+
9		+	+			+		+
10					+			
11	+	+	+		+	+		+
12					+		+	
13			+		+			+
14	+		+	+				
15					+	+		+
16					+	+		+
17	+			+		+	+	
18			+		+	+		
19	+		+	+	+	+		+
20	+	+	+		+	+	+	+

Magyarázat: I. Közeli rokonok között előforduló elmebetegség.
 II. Pszichogén szomatikus betegség.
 III. Neurotikus és pszichopátiás tünetek.
 IV. Bevallott vagy köztudott alkoholizmus.

- V. Fiatalkori agresszivitás, bevallott hatalmi vágy.
 VI. Vallásosság.
 VII. Megállapítható műveletlenség.
 VIII. A szexuális élet aberrációja.

Érdeemes példaképpen a tárgyalt szemszögből két fasiszta portréját is röviden bemutatni.

Szálasi Ferenc: Apja már fiatal korában arterioscleroticus volt. Neki magának állandó szorongásai, félelmei voltak. Ezek visszatérő hasadási álmaival, kényszeres megnyilvánulásaival együtt szkizoid pszichopátiára utalnak. Alkoholista. Gyermekkorában szerette az állatokat kínozni, indulatos, kirobbanó természet volt; később katonai pályára ment, kemény sportokat űzött. Vallásos, istenkereső. Bár nem lehet műveletlennek mondani, olvasmányai, szórakozása infantilis jellegű: kizárólag meséket, Nick Carter-könyveket szeretett olvasni, trükkfilmeket nézni felnőtt korában is. Menyasszonya megismerése óta (!) egy évtizedig szexuális absztinenciában élt.

Zöldi Márton (az újvidéki vérengzés főbűnöse, a fasiszta rendszer üldözöttjeinek hóhéra): Két nagybátyja és egyik unokatestvére elmebeteg volt. Őt gyakran kínozták fejfájás, álmatlanság. A megörléstől való félelmei, főbiái, valamint hogy saját bevallása szerint a virágokat, állatokat nem szereti, s soha életében még nem mosolygott, pszichopátiás személyiséget mutatnak. Vallásos. Kizárólag a háditechnika érdekelte, iróadalommal, művészetrel nem foglalkozott.

Néhány szemelvény a szerző és a közreműködő orvos-pszichológus tapasztalatainak összefoglalásából:

„Szálasi kivételével egyetlenegy sem tartotta meg közülük a megszállottak fanatizmusát. Kivétel nélkül valamennyi revideált vagy tagad.”

„Magatartásukban — egy-két kivételtől eltekintve — nyoma sem maradt az általuk oly sokat hirdetett rettenthetetlenségnek, hősi életszemléletnek, wotáni szellemnek. . . mind alázatos, türelmes, szelíd, engedékeny, udvarias, elnéző, megbocsátó, humánus.”

„Egy-két kivételtől eltekintve valamennyi vizsgált a legsúlyosabb büntetésre számít. De nem produkálnak olyan neurotikus szorongásos vagy hisztériás tüneteket, mint amilyeneket más halálraítélteknél alkalmam volt látni.”

„Műveltségük, egy-két kivételtől eltekintve, egyáltalán nem közelíti meg azt a mértéket, amelyet a közösség irányító pozíciókban levő vezető egyénektől joggal megkövetelhet.”

„A vizsgáltak túlnyomó része kifejezetten vallásos egyén. Mélyen vallásos is akad közöttük; rendszeresen gyóntak, áldoztak, templomba jártak stb.”

„A vizsgáltak erotikus élete rendkívül eseménytelen. Aszkézis, rövidebb-hosszabb ideig tartó absztinencia, nemi zavarok különböző típusai mutatkoznak csaknem valamennyinél. . . Családi életük meglehetősen érdeemtelen. Tudatos rokoni kötődéseik lazák. . .”

A kép, amit a magyar fasizmus vezéralakjairól kapunk, eléggé egyértelmű. A közeli rokon elmebetegek öröklött terheltségre engednek következtetni. Csaknem mindegyiknél találkozunk neurotikus vagy pszichopátiás tünetekkel, pszichogén szomatikus betegségekkel, alkoholizálással. Legtöbbjükön már gyermek- vagy ifjúkorban agresszivitás, hatalmi vágy mutatkozik, amit az elkövetett bűntettek aláhúznak. Mindezt sokszor mély vallásosság, általános műveletlenség s a szexuális élet zavarai kísérik, árnyalják. Személyiségüket,

erkölcsi karakterüket félreérthetetlenül jellemzi, hogy bukásuk után már nem vállalják eszméiket — legtöbbjüknek nincsenek is eszméi —, elhárítják maguktól a felelősséget, igyekeznek úgy feltűnni, mint akik mélységesen elítélik a fasizmust, a vérengzést, az antiszemitizmust.

S bár itt is igaz, hogy nincsen két egyforma ember, a fenti személyiségjegyek feltétlenül egy pszichológiailag körülírható típust alkotnak: a második világháború magyar fasisztájának típusát. Tehát pszichológiailag szükségszerűnek tarthatjuk, hogy éppen az ilyen személyiségjegyekkel rendelkező egyének lettek a fasizmus dúlásának megszemélyesítői. Az 1944-es magyarországi eseményeknek oka az volt, hogy a nemzetközi munkásosztályt képviselő Szovjetunió háborúbeli megerősödése következtében a nemzetközi burzsoázia bizonyos csoportját képviselő fasizmus csak állásainak előretolásával tudta elodázní vereségét. Ez a külső ok viszont a belső emberi feltételeken keresztül hatott, amelyeknek egyik legfontosabb tényezője a Szálasi—Imrédy-féle fasiszta személyiség- és karakter-típus volt. Nem indokolatlan általánosítás, ha kimondjuk, hogy nemcsak a fasizmus esetében, hanem *mindig és mindenkor a társadalmi szükségszerűség ilyen társadalmilag véletlen, de pszichológiailag szükségszerű jelenségekben fejeződik ki. Így kapcsolódik össze az emberi pszichikum mint individuális egység a történelemmel mint az egyének mozgásának társadalmi eredőjével.*

*

Az eddigiekből, a fenti elméleti tételből az is következik, hogy a politikai gyakorlatban a társadalmi szükségszerűség mellett ennek véletlenben történő kifejeződését is figyelembe kell venni, mert csak így érhető el, hogy a véletlen minél adekvátábban fejezze ki a szükségszerűt, s az utóbbi minél könnyebben találja meg a maga kifejlődési útját. Ez egyúttal a társadalmi lét és a társadalmi tudat kölcsönviszonya megértésének alapja is.

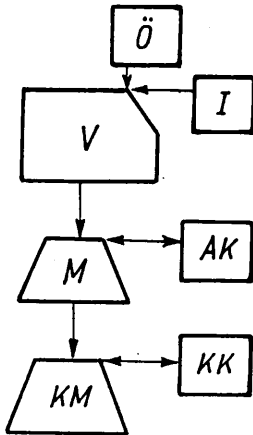
A marxizmus—leninizmus klasszikusai, különösen Engels, nagyon világosan fejezték ki az egyén és a társadalom fentiekben taglalt viszonyát: „... semmiképpen sem kerülhető el, hogy mindaz, ami az embert mozgatja, ne a fejen menjen keresztül, még az evés és ivás is, ami a fej közvetítésével érzett éhséggel és szomjúsággal kezdődik, és ugyancsak a fej közvetítésével érzett kielégüléssel végződik. A külvilág hatásai az emberre az ember fejében fejeződnek ki, ebben mint érzések, gondolatok, ösztönök, mint akarat elhatározások, szóval mint »ideális törekvések« tükröződnek vissza és ebben az alakban válnak »ideális hatalmakká.«”²⁴ És később: „Az emberek úgy csinálják történelmüket, bár-hogy alakuljon is az, hogy mindegyikük saját, tudatosan szándékolt céljait követi, és a történelem nem egyéb, mint ezeknek a különböző irányokban ható erőknek és a külvilágra gyakorolt számos behatásuknak eredője. Tehát az is fontos, hogy mit akar a sok egyes ember. Az akaratot szenvedély vagy megfontolás határozza meg. De azok a rugók, amelyek a szenvedélyt vagy megfontolást közvetlenül meghatározzák, igen különböző fajtájúak. Lehetnek részben külső tárgyak, részben eszmei indítóokok, becsvágy, »lelkesezés az igazságért és jogért«, személyes gyűlölet vagy mindenféle puszta egyéni szeszély is.”²⁵ Engels szavai implicite rámutatnak arra is, hogy a társadalmi fejlődésben, a

²⁴ Engels: Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Marx—Engels Vál. Műv. II. Szikra, 1949. 372. o.

²⁵ Uo. 387. o.

politikai mozgásokban milyen fontos szerepet játszhatnak a pszichológia tudománya, másrészt hogy a pszichológia tudományának milyen fontos feladatai lehetnek ebben a vonatkozásban.

Az emberi pszichikum természetéről, rajta kívüleső, egyúttal őt magát létrehozó körülményekkel való kölcsönviszonyáról mondtak alapján most már felállíthatjuk a pszichikus fejlődés ontogenezisének modelljét (természetesen e modell megkonstruálásánál csak fő témánk szempontját véve figyelembe):

Magyarázat: Ö — öröklött tulajdonságok
 I — intrauterin szerzemény
 V — veleszületett struktúra
 AK — alapkörnyezet
 M — magatartás
 KK — konfliktuskörnyezet
 KM — konfliktus-magatartás

Modellünkben megkülönböztetjük a sokszor — pongyola módon — azonos értelemben használt „öröklött” és „veleszületett” kifejezéseket, mivel az öröklött tulajdonságok nem merítik ki teljesen a veleszületett tulajdonságok körét. Ismeretes, hogy az ember veleszületett struktúráját az embrió intrauterin életében ért behatások is alakítják, formálják. Ezt elsősorban negatív példák, intrauterin károsodás következtében előállott fejlődési rendellenességek bizonyítják, amelyek sokszor pszichés ekvivalensekkel járnak együtt (lásd Down-betegség). Tehát csak a pszichikumot tekintve is az ember veleszületett struktúráját mint öröklött és intrauterin eredetű tulajdonságok komplexumát jellemezhetjük.

Az emberi pszichikum kialakulása szempontjából a biológiai hatások az uterus elhagyása pillanatában háttérbe szorulnak, és átadják helyüket a társadalmi környezet (szülők, család, baráti kör, iskola stb.) faktorainak, amelyek alapkörnyezetként hatva alakítják ki az egyén — veleszületett struktúrára épülő — pszichikumát, személyiségét, a többi ember viszonylatában jelentkező magatartását.

A társadalom fejlődése azonban nem egyszerűen emberi magatartások összege, hanem sajátörvényűleg fejlődő ellentmondások egységének és harcának, konfliktussá éleződésének és megoldódásának a folyamata. Az emberi egyed számára a társadalom ellentmondásai csakis mint magatartás és külső környezet, egyén és társadalom konfliktusai manifesztálódhatnak. A veleszületett struktúra és az alapkörnyezet kölcsönhatásaként létrejött magatartás és a konfliktus-környezet ellentéte éleződik konfliktussá, amelyet az egyénnek újabb magatartásban kell megoldania. Vagyis a konfliktus-környezet tagadja a régi magatartást, s az új, konfliktus-magatartás a megelőzőek tagadását, vagyis a tagadás tagadását jelenti. A külső ok — a konfliktus-kör-

nyezet — a belső feltételeken — a veleszületett struktúra és az alapkörnyezet létrehozta magatartáson — keresztül hat (e belső feltételek aktív visszahatását is beleértve); így alakítja ki az ember társadalmi konfliktushelyzetben tanúsított magatartását.

Az emberi pszichikum ontogenetikus alakulásának ilyen konstrukciójú modelljét és a fentiekben leszögezett felfogását igazolja a háborús főbűnösök személyiségjegyeinek az előzőkben adott elemzése is. Az ő életsorsukban és magatartásukban szintén megtalálhatjuk azokat a tényezőket, amelyeket modellünkben megpróbáltunk felvázolni. A pszichikus fejlődés ilyen értelmezése véleményünk szerint azonban a kevésbé szélsőséges esetekre, minden emberre is érvényesíthető, kivéve talán a külvilággal a vegetáción kívül minden kapcsolatát elvesztett, autista egyéneket; de ők már a pszichiátria hatáskörébe tartoznak.

*

Eddigi fejtegetéseink tulajdonképpen azt a célt szolgálták, hogy meghatározzuk a pszichológia helyét a tudományok rendszerében. Ezért azt kellett megvizsgálunk, hogy a pszichológia tárgya, az emberi pszichikum milyen helyet foglal el az objektív világ jelenségeinek rendszerében. Megállapítottuk, hogy a pszichikum jellegét tekintve kettős: egyrészt az agy reflexes működése, másrészt az objektív világ visszatükrözése. Egyúttal az anyag mozgásának önálló formáját valósítja meg. A pszichikus jelenségek létrejötte során is érvényesül a dialektikus materialista determinizmus alapelve, amely szerint a külső okok a belső feltételeken keresztül hatnak. Ez az általános törvény különös formában — a társadalmi és a biológiai pszichikus egységében — fejeződik ki. Az emberi pszichikum ontogenetikus fejlődése biológiai alapra, veleszületett tulajdonságokra épül, de a fejlődés irányát döntően a társadalmi környezet különböző hatásai szabják meg. A társadalom és az egyén e viszonya ellenkező irányú hatást is jelent: a történelmet végső soron az egyes emberek működésének eredője adja. Ebben a kétoldalú viszonyban a szükségszerű és a véletlen kategóriájának mozgását lehetjük fel. Felállítottuk témánk szempontjából az emberi pszichikum ontogenetikus fejlődésének modelljét is.

Mindezzel végeredményben arra a kérdésre is válaszoltunk, hogy a pszichológia hol helyezkedik el a tudományok rendszerében, hiszen ez utóbbi az objektív valóság jelenségeinek rendszerét, törvényeit tükrözi vissza sajátos módon. Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy — mint ezt általános osztályozási sémáink bemutatásakor már előlegeztük — a pszichológia marginális tudománynak fogható fel, a szó igazi értelmében antropológiai tudománynak, amely „az átmenetet közvetíti” a természettudományok és a társadalomtudományok között, mint ahogy tárgya, az emberi pszichikum is átmenet a természet és a társadalom világa között. A pszichológia tárgyának fenti elemzésével egyúttal meghatároztuk magának a pszichológiának a helyét a tudományok általános rendszerében.

Ez a principiális helymeghatározás persze nem azt jelenti, hogy a pszichológia által vizsgált minden jelenség egyforma stabilitással determinált természeti és társadalmi tényezőktől. Nyilvánvaló például, hogy a látásérzékelés folyamata és az emberi személyiségjegyek között lényeges különbség van éppen a determináltság tekintetében is. Ez az egyes jelenségek meghatározottságának konkrét vizsgálatát követeli meg. A relativizmus hibájába esnénk, ha nem tartanánk lehetségesnek és szükségesnek a pszichológia helyének álta-

lános és principiális kijelölését a tudományok rendszerében, de azt is tudjuk, hogy e feladat elvégzése nem pótolja a konkrét kérdésfeltevést a pszichikus működések különböző fajtáival kapcsolatban. Ezt illetően igazat kell adnunk Rubinsteinnek, aki így nyilatkozott: „Ahhoz, hogy a pszichikus jelenségek tekintetében ténylegesen alkalmazzuk a tudományos megismerés legfontosabb követelményét, a determinizmus elvét, konkrétan, differenciáltan kell megvizsgálnunk a pszichikum determináltságának kérdését, s figyelembe kell vennünk a pszichikum kölcsönös oldalainak a különböző életfeltételektől való függését, le kell küzdenünk a pszichikus jelenségek determináltságára vonatkozó megkülönböztetés nélküli, metafizikus, alternatív kérdésfeltevést.”²⁶

3. Néhány speciális kérdés

Miután megjelöltük a pszichológiának a többi tudomány között elfoglalt helyét, még három, ezzel kapcsolatos kérdéscsoportot kívánunk érinteni: *a)* a pszichológia kapcsolata néhány más tudománnyal; *b)* a pszichológia belső szerkezetének egyes vonatkozásai; *c)* fehér foltok a pszichológia tudományában.

a) A pszichológia kapcsolata néhány más tudománnyal

Nem akarjuk a pszichológia kapcsolatait sok oldalról, nagy extenzitásban megvilágtítani; mindössze két viszonyról teszünk említést: az egyik a filozófia és a pszichológia közötti kapcsolat, a másik a tudományfejlődésben mutatkozó új jelenségek hatása a pszichológiára.

A filozófia és a pszichológia mint szaktudomány viszonyát elvileg már meghatároztuk, amikor bemutattuk a tudományokban tükrözött objektív valóság törvényeinek általánosságai foka szerint felállított sémánkat, a konkrét megközelítés végett azonban szólnunk kell a filozófia rendszerének alakulásáról a szaktudományokkal, ezen belül a pszichológiával kapcsolatban.

Közismert tény, hogy a filozófia az ókorban a tudományok tudománya volt, amely minden emberi ismeretet magában foglalt. Az emberi tudás fejlődése vezetett oda, hogy a filozófiáról sorra leváltak a társadalmi szükségletek és lehetőségek következtében kialakult szaktudományok. A filozófia ilyen differenciatív fejlődésének tényét szinte mindenki elismeri, de általában egy, napjainkra már befejezett folyamatnak tartják. Valójában pedig a szaktudományok leválása a filozófiáról korunkban sem szűnt meg. Ilyen leválás zajlott le a közelmúltban, a múlt század második felében, amikor Wundt — introspektív spekulációk tagadásaként — megalapozta a kísérleti pszichológiát s ezzel együtt a pszichológiát mint tudományt általában. Közben ugyan voltak kísérletek — nem is mindig sikertelenek —, hogy a pszichológia önálló létét megszüntessék, de ma már külön tudományként egzisztálása befejezett tény.

Más szaktudományok önállósulásának folyamata ma is tart. Az etika és az esztétika ma már egyre kevésbé tekinthető filozófiai tudománynak; csak viszonylagos fejletlenségük miatt nem differenciálódtak. Megkezdődött az a folyamat is, amelynek eredménye minden bizonnyal a tudományos ateizmus-

²⁶ Sz. L. Rubinstein: *Lét és tudat*. Idézett kiad. 254. o.

nak a filozófiától való elkülönülése lesz. Ennek okát abban találhatjuk meg, hogy az ateizmus mint kritikai tudomány mély és sokoldalú művelése a legkülönbözőbb szaktudományok legkülönfélébb kérdéseinek ismeretét kívánja, amire egy tudományon belül nincs mód. Ma a szocialista országokban mind több szaktudományos kutatót, gyakorlati szakembert hat át a dialektikus materializmus, s így megvan a lehetősége, hogy a vallásos ideológia elleni harccal a történettudomány, az etika, az esztétika, a szociológia, a pszichológia, az asztronómia, a biológia stb. művelői foglalkozzanak. A tudományok ilyen komplex „összedolgozását” már említettük mint korunk fejlődésének új jellegzetességét.

Ez a jelenleg is tartó leválási folyamat fényesen igazolja Engels előre-látó szavait: „Csak ha a természet- és a történettudomány magáévá teszi a dialektikát, válik majd feleslegessé az egész filozófiai lim-lom — a tisztán a gondolkodásról szóló tanon kívül —, tűnik majd el a pozitív tudományban.”²⁷ És másutt: „De ez a felfogás (ti. a marxi történelemfelfogás — R. J.) a történelem terén éppúgy véget vet a filozófiának, mint ahogy a természet dialektikus felfogása minden természetfilozófiát nemcsak feleslegessé, de lehetetlenné is tesz. A feladat mindenütt nem az többé, hogy kiki a fejében gondoljon ki összefüggéseket, hanem, hogy azokat a tényekben fedjék fel. A természetből és a történelemből kiűzött filozófia számára így csak a tiszta gondolat birodalma marad meg, amennyiben megmarad: magának a gondolatfolyamatnak törvényeit kutató tan, a logika és a dialektika.”²⁸ És még két helyen: „Mihelyt minden egyes tudomány elé azt a követelményt állítjuk, hogy tisztázza helyét a dolgok és a dolgok ismeretének egyetemes összefüggésében, az egyetemes összefüggésnek minden külön tudománya fölöslegessé válik. Ami akkor az egész eddigi filozófiából még önállóan megmarad, az a gondolkodás és a gondolkodás törvényeinek tana — a formális logika és a dialektika. Minden más feloldódik a természet és a történelem pozitív tudományában.”²⁹

Ha nem akarjuk félremagyarázni Engels több helyen megismételt szavait, akkor az alábbi útmutatásokat kell benne látnunk. Egyrészt a filozófiáról továbbra is leválnak egyes szaktudományok — mint erre a fentiekben példát is mondtunk. Másrészt arra van szükség, hogy a szaktudományok tisztázzák helyüket a dolgok és a dolgok ismereteinek egyetemes összefüggésében, vagyis: meghatározzák, kutassák tárgyukat, tehát létrejöjjenek mint valóban funkcionáló s a spekulációktól megszabadult szaktudományok (lásd pszichológia!); és a dolgok és a tudományok összefüggésében elhelyezzék sajátmagukat a valóságnak megfelelően, tehát a dialektikus materializmus szemléleti és általános metodikai alapjára helyezkedjenek. Ez persze hosszadalmas folyamat, mivel a tudományokat emberek művelik, az emberek tudatának átformálása pedig nemzedékek sorának elmúlását kívánja meg (optimális viszonyok között is!); ezért nincs szó arról, hogy azonnal vagy a közeli években „meg kell szüntetni” a filozófiát és a filozófusok tevékenységét. De — harmadszor — arról szó van, hogy meg kell szüntetni a filozófia spekulatív, a szaktudományoktól elszakadt művelését. A filozófiai kutatásokat az egyes szaktudományokon belül, ezekkel szoros egységben lehet csak eredményesen végezni. Enélkül az a

²⁷ Engels: A természet dialektikája. Idézett kiad. 220. o.

²⁸ Engels: Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Marx—Engels Vál. Műv. II. kiad. 396. o.

²⁹ Engels: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. Marx—Engels Vál. Műv. II. Idézett kiad. 130. o. és Engels Frigyes: Anti—Dühring. Szikra, 1950. 27. o.

törekvésünk is illúzió marad, hogy megvalósítsuk a szaktudományok tárgyának dialektikus materialista felfogását magukon a szaktudományokon belül, már csak azért is, mivel a marxista világnézetnek „kívülről” történő bevitele a szaktudományok művelőinek ellenállásába ütközik. Ezzel kapcsolatban egy neves szovjet matematikus, Szoboljev szavait írjuk ide: „Hogyan nyilatkozhat. . . a kibernetikáról az az ember, aki maga még egy programot sem dolgozott ki a számológép részére. Én például matematikus létemre valamivel többet mondhatok a kibernetikáról, mint más tudományágak képviselői — ezt azonban sohasem kockáztatnám meg, ha nem lennék magam is néhány program szerzője, amelyekben magam alakítottam át az információt, ha nem tudnám, hogy hogyan alkotnak meg és visznek végig egy programot a valóságban. Ha nem dolgozunk saját »karunkkal« vagy fejünkkel egy szűk területen, semmit nem mondhatunk e területről.”³⁰ Más szakágakban és más országokban — hazánkban is — szintén ez a szaktudósok véleménye a filozófiát illetően.

A filozófia és a szaktudományok kapcsolatát akkor tekinthetjük majd optimálisnak, ha (gondoljunk az említett osztályozási sémára!) a filozófiai diszciplínák és a szaktudományok filozófiai vonatkozásai egybeesnek; mégpedig nemcsak a problémakör azonossága tekintetében, hanem tartalmilag is (vagyis ha a marxista filozófus alapjaiban ugyanolyan következtetésekhez jut el, mint a filozófiai kérdésekkel foglalkozó szaktudós).

A filozófia és egyes szaktudományok — nevezetesen a pszichológia — megfelelő kapcsolatának kialakulását sokszor osztályozási és tárgymeghatározási tévedések is akadályozzák. Azt senki sem vitatja, hogy a filozófia tárgya: az objektív valóság legáltalánosabb törvényszerűségei. De sokan szem elől tévesztik, hogy *ez a tárgymeghatározás a szaktudományok vonatkozásában is igaz*. Vagyis a szaktudományoknak is csak a legáltalánosabb törvényszerűségei filozófiai jellegűek (kettőjük között éppen itt van az érintkezési pont); az ezekhez képest különös törvények vizsgálata a szaktudományok belső, speciális feladata. A filozófia általános módszert ad a szaktudományok legáltalánosabb kérdéseinek megválaszolásához, *a speciális problémák eldöntése viszont a szaktudományok művelőinek autonóm feladata sajátos módszerek segítségével*. Ennek leszögezése igen fontos, mert hosszú ideig történő szem elől tévesztése igen sok kárt okozott, és sok tekintetben még ma is akadályozza a marxista filozófusok és a szaktudományok művelői között kívánatos őszinte és mindkét fél számára gyümölcsöző kapcsolatokat kialakítását.

Az ezzel kapcsolatos melléfogásokat nem egyszer a szaktudományok művelőinek oldaláról észlelhetjük — legalábbis ami a pszichológiát illeti —, akik abbéli legjobb szándékú igyekezetükben, hogy a marxista filozófiát szakmájuk területén alkalmazzák, tételeit formálisan ráhúzzák a szakkérdésekre, s éppen azt a hibát követik el, hogy erről szóló nyilatkozataikban (még szerencse, hogy csak ezekben!) felcserélik a speciális metodikát az általános filozófiai módszerrel. Így például a logopédia legkiválóbb magyar tudósa ennek a témának szentelt cikkében arról ír: a logopédia feladata, hogy „. . . az élő beszédben sérült egyének beszédfogyatékoságát megszüntesse a marxista dialektika módszeres eljárásaira alapozott logopédiai eljárásokkal”. Ugyanott ezt is írja: „Logopédiai tevékenységünk során a vizsgálati s gyógykezelő munkálatainkat módszerileg Engelsnek az Anti-Dühringben kifejtett hármas

³⁰ Sz. L. Szoboljev zárszava. A modern természettudományok filozófiai problémái. Idézett kiad. 870. o.

törvényszerűsége hatja át.”³¹ Sajnos, a probléma ilyen irányú megközelítése nem járható út a filozófia és a pszichológia termékeny együttműködésének kialakítása számára.

Ahhoz, hogy a szaktudományok „magukévá tegyék a dialektikát”, kétoldali együttműködésre van szükség. A filozófia és a szaktudományok összefogása nagyon fontos lenne, de tényleges összefogás kell, nem formális egység. Bár már e tekintetben a pszichológiában is vannak értékes kezdeményezések, arra is akad példa, hogy egyes szerzők az ismert bibliai mondás nyomán próbálnak — mutatis mutandis — haladni: add meg a filozófiának, ami a filozófiáé. . . Az ilyen munkák azután a marxista elméletnek tett udvarias gesztusokkal, egy-két — marxista szerzőktől vett — idézettel kezdődnek és a dialektikus materializmustól idegen vagy legalábbis közömbös fejtegetésekkel folytatódnak. Az „ideológiai rész” és a „szakmai rész” úgy fut egymás mellett, mint két párhuzamos egyenes, amelyekről ismeretes, hogy csak a végtelenben találkoznak. Az ilyen megnyilvánulások leggyakoribb formája a pszichológiában a Pavlov tanításaira, mint a dialektikus materializmusnak megfelelő elvekre történő formális hivatkozás. Ezt látjuk az egyik, néhány éve megjelent, személyiségvizsgálati módszert ismertető könyvben, ahol a szerző oldalakon keresztül idézi Pavlovot, sőt még második- és harmadrangú interpretátorait is, majd verbális összefüggések alapján, majdhogynem a híres hegeli szöviccek mintájára áttér egy alapjában véve mélylélektani diagnosztikai metódus ismertetésére. Itt is megtaláljuk tehát egymás mellett, de lényegileg egymástól függetlenül az „ideológiai penzumot” és az ettől távolesó szakmai fejtegetéseket.³²

Negatív példák után meg kell mondanunk — tartozunk az igazságnak vele —, hogy vannak olyan munkák, amelyek kielégítik filozófia és pszichológia optimális kapcsolatának említett igényét. Ezek sorába tartozik mindenekelőtt Rubinstein „Lét és tudat” című nagyjelentőségű műve.³³

*

A másik kapcsolat, amelyet a pszichológiát illetően érinteni kívánunk, két, a pszichológiától a közfelfogás szerint igen távolesó tudomány hatása, együttműködése vele.

Említettük azokat az új vonásokat, amelyekkel a tudományok viszonyában korunk megismerése gazdagodott. Az egyik ilyen vonás a nagyszámú határtudomány létrejötte. Ettől a pszichológia sem maradt érintetlen; a műszaki tudományokkal való együttműködéseként született meg a kettőjük közötti határtudomány: a mérnöki pszichológia. Ahogy a repülőgépgyártás világszerte nagyobb és nagyobb sebességű gépeket produkált, úgy került előtérbe a tervezéskor a feladat: maximális sebességűvé és maximális pontosságúvá kell tenni a pilóta számára a vezetőfülkében elhelyezett műszerek leolvasását és az erre adandó mozgásreakciót. Emberéletek és súlyos anyagi javak forogtak kockán. Sem a technika, sem az egyes ember nem tudott már többet produkálni. Ekkor, e gyakorlati feladatokat megoldandó, alakult ki a mérnöki pszichológia, amely a repülőgépet irányító ember pszichológiai tulajdonságaiból kiindulva,

³¹ Kanizsai Dezső: A marxista dialektika mint módszer a logopédiában. Magyar Pszichológiai Szemle, 1960., 184. o.

³² Lásd Horváth László Gábor: Pszichológiai módszer a gondolkodási séma vizsgálatára. Tankönyvkiadó, 1959.

³³ Lásd erről: Filozófia és pszichológia. Pártélet, 1962. 7. sz. 64—70. o.

megfelelő kísérletek lefolytatása útján a műszerek, műszerfalak és manipulátorok sajátos megkonstruálásával lényegében és elvileg megoldotta a fenti feladatot. Ma már sikerrel alkalmazzák a mérnöki pszichológiát a vasúti és közúti közlekedésben, különös tekintettel a forgalmi jelző- és irányítóberendezésekre; a mezőgazdaságban például a baleseteket okozó és a kezelőn kóros elváltozásokat létrehozó traktorok, kombájnok gyártásánál, az iparban távirányítási rendszerek, automatizmusok létrehozásánál stb. stb.³⁴

Szóltunk a különböző tudományágak közötti együttműködésekről, mint új sajátosságról is. Lássunk erre is egy példát. Egy bakui nehézipari üzemben az egyik gyártási folyamatot automatizálni akarták. A tervezők előtt a legnagyobb nehézség az volt, hogy miképpen alakítsák ki a technológiai folyamat „agyát”, az automatikus regulátort, mivel a folyamat egyes részei még nem voltak világosak, láncszemek hiányoztak az egészből. Tudniillik a folyamatot korábban az ott dolgozó munkások szabályozták tudásuk és tapasztalataik alapján, ezek pedig nem voltak pontos műszaki formulákba rögzíthetők. Az addig szubjektív, egyéni emberi munkamód objektív feldolgozásával egy pszichológust bízta meg, aki feladatát a kibernetika segítségével oldotta meg. Precíz meghatározásokba kellett rögzíteni a munkafolyamat során kapott információ észlelésének, gondolati értékelésének és feldolgozásának pszichikus módját, amely addig „intuitív” volt. Ezeket az adatokat azután fel lehetett dolgozni a számológéptechnika segítségével a megtervezendő automatikus regulátor számára. Így módon tehát egy-egy távoleső, „egzakt”, illetve „szellem” tudomány került szoros kapcsolatba egymással. Ez az eset egyúttal a tevékenység-lélektan, a munkalélektan tudományos módszereinek gyengeségére is rámutatott, ezért is hasznos volt.³⁵

Két példánkkal azt akartuk megvilágítani, hogy a pszichológiára is hatással voltak a jelenkor tudományos fejlődésében mutatkozó új vonások, s e hatás feltehetően nem gyengülni, hanem növekedni fog.

b) A pszichológia belső szerkezetének egyes vonatkozásai

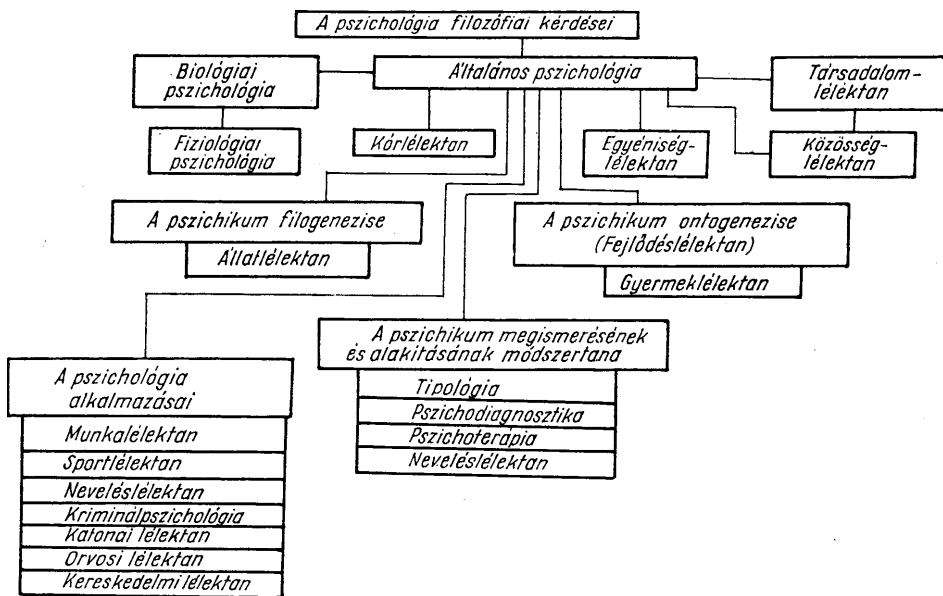
Az eddigiek alapján a pszichológia belső osztályozásának sémáját a következőképpen állíthatjuk fel — egy befejezett rendszer legcsekélyebb igénye nélkül. (Ábra a következő oldalon!)

Nem feladatunk, hogy a pszichológia belső rendszerét részletes elemzés alá vegyük. A fenti sémából két mozzanatot kívánunk érinteni: az ún. „képességvizsgálatok” kérdését és a pszichopatológia problémáját.

Képességvizsgálat, alkalmasságvizsgálat, pályaválasztási tanácsadás céljából végzett vizsgálat, pszichotechnika — sok elnevezés, különböző feladatok, egy közös lényeg: az emberi képességek vizsgálata személyiségtesztek, intelligenciatesztek, munkapróbák és műszerek segítségével. A képességvizsgálat a pszichológia alkalmazásai közé tartozik, a munkalélektan részének tekinthető; gazdasági-gyakorlati igények hívták életre. A képességvizsgálatok iránt a gazdasági vezetők részéről hazánkban is megmutatkozó igénynek igen praktikus okai vannak. A gazdasági vezetőket munkájukban ösztönző különböző

³⁴ Lásd erről: A mérnöki pszichológiáról. Magyar Pszichológiai Szemle, 1962. 85—88. o.

³⁵ Vö. L. B. Itelszon: A kibernetika és a munkapszichológia kérdései. Voproszi Filozofii, 1962. 4. sz.

tényezők oda hatnak, hogy a káderutánpótlás és -fejlesztés leggazdaságosabb és legbiztonságosabb módozatait keressék. Ezek a módozatok akkor jönnek létre, ha *a*) a kiválasztandó káderek (betanított munkások, szakmunkások stb.) a rendelkezésre álló személyi keret legértelmesebb, legtanulékonyabb, legjobb képességű tagjai; ebből következően: *b*) az adott munkakörre jelentkezők minél könnyebben és gyorsabban, tehát minél kevesebb költségráfordítással sajátítják el a szükséges szakmai ismereteket; *c*) betanításuk utáni fluktuációjuk minél kisebb lesz; *d*) munkájukat minél nagyobb gazdasági eredményességgel és *e*) minél nagyobb biztonsággal (balesetmentesen) végzik el. Ezért különösen a *b*) pont miatt várják el a gazdasági vezetők a pszichológustól, hogy az *a*) pont szerinti egyéneket válasszon ki az elvégzendő munkára, kiképzésre. Ez a szempont, a képességek alapján történő kiválasztás szempontja az esetek nagy részében az adott vállalat számára hasznos, népgazdaságilag káros, és szemben áll az emberi pszichikum és az emberi képességek jellegének igazán tudományos felfogásával.

A vállalati haszon a fentiekből nyilvánvaló. A népgazdasági kárt az okozza, hogy a jobb kiválasztása bizonyos vállalatok számára és a gyengébbek visszadobása a többi vállalat számára felborítja — elsősorban minőségileg — a népgazdaság káderutánpótlási tervének végrehajtását. A tudományos pszichológiával szembeni ellentét pedig azért áll fenn, mert metafizikusan, statikusan, egyszerismindenkorra adottként fogja fel az emberi képességeket. A pszichikum determináltságának tárgyalásánál hivatkoztunk Leontyev nagyjelentőségű kísérleteire, amelyek meggyőzően bizonyítják, hogy a képességek nem öröklöttek, nincsenek meg virtuálisan az agyban, nem egyszerismindenkorra adottak, hanem olyan egyéneknél is kifejlészthetők, akik korábban e képességekkel nem rendelkeztek. Leontyev kísérletein kívül magyar tapasztalatokra is hivatkozhatunk, amelyek a Magyar Tudományos Akadémia Gyermeklelektani Intézetének pszichológiai foglalkozás céljából létrehozott asztalosműhelyében

születtek, s amelyek éppen bizonyos manuális, tehát a fizikai munkával kapcsolatos képességekre vonatkoznak: „Nemcsak a szülők, de a hivatásos nevelők között is nagyon sokan vannak olyanok, akik — főleg a szélsőséges pozitív vagy negatív típusokkal kapcsolatban — szentül hiszik és mondogatják is, hogy a kézi, a manuális ügyesség öröklött adottságokon alapul. Több ezer gyermegről és sok év alatt szerzett legközvetlenebb tapasztalataink alapján jelenthetjük ki azt, hogy még a legszélsőségesebb típusok nagy többségére sem áll ez a feltevés. A megfigyeléseink után végzett megbeszélések és ellenőrzések gyakran szinte megdöbbennek bennünket a *szoktatás* és a *nevelés* erejét illetően. Különbösen is, mi a fentiekben nemcsak valami szűk körbe szorított »kézügyességről« beszéltünk, hanem az *egész személyiségnek a manuális tevékenység köré koncentrálódó cselekvőképességéről, tettekre kész magatartásról* (vagy ezek hiányáról).”³⁶

De ha ez így igaz — márpedig a tények azt mondják, hogy igaz —, akkor nem tarthatjuk jogosultnak emberek életpályájáról statikusan megragadott képességeik alapján dönteni. Hiszen ezek a képességek hordozójuk meghatározott tevékenységében alakultak ki — vagy nem alakultak ki —, s vizsgálatuk csak ennek eredményét mutatja, de általában nem azt, hogy a továbbiakban milyen újabb képességek kialakítására képesek. Ezért fontosabb lenne a hangsúlyt egy sokkal nehezebb és a magyar munkapszichológiában csaknem teljesen járatlan terepre áttenni, amelyet úgy határozhatnánk meg, hogy a szakmai oktatás, a képességek munkatevékenység során történő kialakításának pszichológiája.

A hangsúly áttevéséről beszéltünk, tehát nem arról, hogy mindenfajta „képességvizsgálat” szükségtelen. Nyilvánvaló, hogy a serdülők pályaválasztásánál a pszichodiagnosztikai módszerek, tesztek, munkapróbák, műszerek alkalmazásával feltárt személyiségjegyek, egyéni hajlamok, irányulások alapján a pszichológus megkönnyítheti ezt a nehéz aktust a közérdeknek és az egyéni érdeknek megfelelően. Vannak olyan pályák, ahol a munka biztonsága feltétlenül megköveteli a pszichológiai szemszögű kiválasztást, hiszen nyilvánvaló a veszélyessége annak, ha a közlekedésbe járművezetőnek túlzottan lassú idegfolyamatokkal rendelkező személyek kerülnek, vagy ha egy robbanóanyaggyárba ingerlékeny, esetleg neurotikus vagy éppen felelőtlen, veszélytkereső emberek vétetnek fel. Persze nem a forma és az elnevezés, hanem a feladat szolgáltatásban álló tartalom a döntő. Azokat az alkalmasságvizsgálatokat mondhatjuk ezért eredményesnek, amelyek az elérendő céllal összhangba hozzák az egyén stabil és variábilis pszichikus struktúráját. Végső soron tehát nem lehet globálisan dönteni a képességvizsgálatok, alkalmasságvizsgálatok szükségességéről; konkrét elemzés világíthatja meg itt is az utat.

*

A pszichológia belső szerkezetével kapcsolatban vizsgálandó másik mozzanat a pszichopatológia problémája. Szerves része-e utóbbi az előbbinek vagy pedig teljes egészében a pszichiátria, tehát az orvostudomány tárgykörébe utalandó? Van-e belső összefüggés az általában vett emberi pszichikum és ennek kóros elfajulásai között? A két kérdés szoros kapcsolatban van egymással, a második eldöntése az elsőre is választ ad.

³⁶ Várnagy László: A kézi munka jelentősége a gyermek fejlődésében. Élet és tudomány, 1961. 644. o.

Mint sok más helyen, itt is két szélsőséges állásponttal találkozunk. Az egyik szerint a normális és a patológiás pszichikum között csak mennyiségi különbség van — „egy kicsit minden ember bolond”. A másik szerint — ami leginkább az előző nézet reakciójaként jelenik meg — a különbség csak minőségileg ragadható meg; a normális és a kóros között áthatolhatatlan szakadék van. Véleményünk szerint a kérdést helyesen a mennyiség-minőség dialektikus kategóriájának alkalmazásával tudjuk eldönteni.

A kiindulási alap: az emberi pszichikum — ismeretelméleti értelemben vett — szubjektivitása. Az egyén tudata szubjektív módon tükrözi a külső objektivitást. Ez a szubjektivitás abban nyilvánul meg, hogy a külvilág egyes jelenségei inadekvátan jelennek meg a pszichikum tükreben; a tükrözött valóság nem esik abszolúte egybe a tükörképpel. Ez minden normális emberi pszichikum sajátossága, nem tekinthető kóros állapotnak. Ám egyes személyiségekben — ma még nem teljesen feltárt okok következtében — az inadekvát tükörképek bizonyos csoportja kezd felhalmozódni, s e mennyiségi növekvés egy határon túl megváltoztatja a minőséget: kóros állapot jön létre, amely az illető személyiségnek a környezethez való viszonyát — megismerésében és cselekvésében — megváltoztatja, alkalmazkodását jelentősen megnehezíti, illetve lehetetlenné teszi.

Nézzünk egy példát. Az emberek meghatározott típusát alkotják azok, akik olyan személyiségjegyek hordozói, mint a fokozott érzékenység, elzárkózásra való hajlam, pedantéria, merevség, makacsság, önfejűség, bizalmatlanság a környezettel szemben stb. Többségük egész életét leéli ezekkel az ún. paranoid személyiségjegyekkel anélkül, hogy ezek kórossá fajulnának. Egy részüknél azonban ezek a személyiségjegyek idővel eluralkodnak az egész személyiségen, téveseszmékké, majd téveseszmérendszerre alakulnak, paranoid reakciók, illetve paranoia, tehát kóros képződmény fejlődik ki.³⁷ Vagyis nincs áthatolhatatlan szakadék a normális ember valóság-tükrözésének és tevékenységének normálisan szubjektív és inadekvát mozzanatai, másrésről a pszichikusan megbetegedett ember patológiás reakciói között — de van különbség, méghozzá minőségi különbség.

Álláspontunkat a fenti példán, valamint a személyiség- és kórléktan gyakorlatán kívül az ún. kísérleti pszichózisok is igazolják. Az utóbbi években számos kísérletet végeztek az egész világon meskalinnal, lysergsavszármazékokkal és tryptaminszármazékokkal, amelyek teljesen egészséges és normális embereken pszichotikus tüneteket hoztak létre.³⁸ Vagyis itt sem mutatkozott áthághatatlannak a normális és a patológiás közötti határ.

Ezek a belső összefüggések alkotják az általános pszichológia és a pszichopatológia közötti kapcsolat alapját. Összefüggésük, kölcsönviszonyuk kutatása mind az egyik, mind a másik eddig ismeretlen jelenségeire adhat magyarázatot, előreviheti a pszichológia fejlődését.

c) Fehér foltok a pszichológia tudományában

Minden hasonlat sántít — minden analógia érvénye korlátozott. A „fehér foltok” kifejezés a földnek a térképen fehér színnel jelölt azon részeire vonat-

³⁷ Vö. Nyirő Gyula: *Psychiatria. Medicina*, 1962. 542. o.

³⁸ Vö. Dr. Bösörményi Zoltán: *A kísérleti psychosisok egyes kérdései. Pszichológiai tanulmányok I. Akadémiai*, 1958. 311—317. o.

kozik, ahová az emberi megismerés még nem jutott el. A pszichológiában nem egészen ezt értjük rajta, hanem inkább azokat a diszciplinákat, problémakomplexumokat, amelyekbe belevágtak a tudomány művelői, de az utóbbi időben bizonyos történelmi és egyéb okok miatt ezek kivülestek a pszichológusok látókörén, mintegy tabu alatt állottak. Ma már egyre kevesebb okunk van arra, hogy ezekről, a pszichológia „kényes kérdéseiről” ne beszéljünk.

Az elmúlt években pszichológiánkban nyomaveszett az ösztönöknek. Abban a helyénvaló bírálatban (bár inkább csak „potenciális bírálatról” beszélhetünk), amely a mélylélektan és a freudizmus ösztönfelfogását illetve, valahogy teljesen eltűnt maga az ösztön, tanulmányozása hallgatólagosan tiltottá vált. Valahogy úgy jártunk az ösztönökkel, mint Marx egyes ifjú követői a történelem némely mozzanatával, akikről Engels ír egyik levelében: „Részben Marx és én magam voltunk nyilván okai annak, hogy az ifjabb gárda néha nagyobb fontosságot tulajdonít a gazdasági oldalnak, mint aminő azt megilleti. Nekünk az ellenfelekkel szemben az általuk tagadott főelvet kellett hangsúlyoznunk, és ily körülmények között nem mindig volt rá időnk, helyünk és alkalmunk, hogy a többi, a kölcsönhatásban résztvevő mozzanatot kellően méltassuk. . . sajnos igen gyakran hiszik azt, hogy valamely új elméletet teljesen megértettek, és minden további tanulmányozás nélkül alkalmazni tudnak, mielőtt annak fő tételeit — és ezt sem mindig helyesen — elsajátították.”³⁹ Engels önkritikus szavai után mi, szerényebb tudású tanítványai sem zárkózhatunk el az önbírálat elől. A dialektikus materializmus alapján álló pszichológia főelvének hangsúlyozása ne szorítsa teljesen háttérbe a természet, a társadalom és a pszichikum kölcsönhatásában résztvevő egyéb mozzanatokot, köztük az ösztönöket.

Ha az ösztönök kutatása előtt meg akarjuk nyitni az utat, előzőleg két kérdést kell eldöntenünk. Először: lényeges szerepük van-e az ösztönöknek az emberi társadalom és a társadalmi ember életében? Másodsor: pszichológiai kategória-e az ösztön, vagy pedig azonos-e a feltétlen reflex fiziológiai kategóriájával?

Véleményünk szerint, aki nem ismeri el az ösztön társadalmi szerepét, az nem érti meg igazán a történelem materialista felfogását. A történelmi materializmus szerint az emberek léte határozza meg tudatukat, társadalmi létük — a termelési viszonyok — társadalmi tudatukat. Az egyének szükségleteinek társadalmi kielégítése határozza meg gondolkodásukat, ezen keresztül cselekvésüket s végső fokon az egyes emberi cselekvések eredőjét, a történelmet. A marxizmus szerint az emberi szükségletek az az archimédeszi pont, ahonnan a társadalom megmozdítható. De miért, hogy a szükségletek kielégítése vagy ki nem elégítése olyan hatalmas társadalmi mozgásokat képes produkálni, mint amilyenek az elmúlt kétezer év alatt végbementek? Hogyan ragadható meg a társadalmi szükséglet az egyén, a pszichikum oldaláról? Kétségtelenül az ösztön kategóriájának segítségével, amely ugyanannak a dolognak — a szükségletnek — a másik — pszichikus — oldala, Amit társadalmi szempontból anyagi életfeltételeknek mondunk, az az egyén szempontjából legkülönbözőbb ösztöneinek kielégítési módja. Engels ezt így fejezi ki: „. . . az embereknek előbb enniük, inniük, lakniuk és ruházkodniuk kell, mielőtt politikával, tudománnyal, művészettel, vallással stb. foglalkozhatnak.”⁴⁰ Más helyen pedig

³⁹ Engels: Levél Blochhoz. Marx—Engels Vál. Műv. II. Idézett kiad. 489. o.

⁴⁰ Engels: Beszéd Marx Károly sírjánál. Marx—Engels Vál. Műv. II. Idézett kiad. 163. o.

így ír: „A boldogság ösztöne csak igen kivételes esetben és korántsem az illetőnek vagy más embereknek előnyére elégül ki azáltal, hogy valaki csak önmagával foglalkozik. Ehhez inkább a külvilággal való foglalkozásra, továbbá a kielégülés eszközeire, tehát táplálékra, másnemű egyénre, könyvekre, szórakozásra, vitatkozásra, tevékenységre, használati és munkatárgyakra van szüksége. . . a tőkés termelés gondoskodik arról, hogy az egyenlő jogú személyek túlnyomó többségének csak a legszűkösebb élethez elegendő javak jussanak, vagyis a többség boldogságösztönének egyenlő jogosultságát alig tiszteli jobban. . . , mint ahogy ezt a rabszolga- vagy jobbágyrendszer tette.”⁴¹ Tehát Engels szerint — és véleményével teljesen egyetérthetünk — az osztálytagozódás kialakulásának gyökere nem az emberek eszméiben, hanem ösztöneik, szükségleteik kielégítésének módjában található meg. Persze, a félreértések elkerülése végett ki kell jelentenünk, hogy ösztönön nem a mélylélektani iskoláknak a tudattal abszolút módon szembeállított ösztönfogalmát értjük, hanem azt tartjuk, hogy az ösztön csak a tudattal való kölcsönhatásában elégülhet ki.

Ami a másik kérdést illeti, véleményünk szerint az ösztön fiziológiai fogalma — a feltétlen reflex — és az ösztön pszichológiai fogalma nem ugyanaz, bár kapcsolatuk vitathatatlan. Egyes nyelvekben két külön elnevezést is találunk a kétféle ösztönre (németül például: der Instinkt és der Trieb). A feltétlen reflex és bonyolult láncolatai kielégítő magyarázatot adnak az állatok önfenntartási, párosodási, lakhelyépítési stb. „ösztöneire”, de nem adnak kielégítő magyarázatot az ember olyan ösztönkielégítési igényeire, mint a munkásiker szükséglete, a szülőkhöz, barátokhoz való kötődés, az individuális szerelem, az önkifejezés igénye stb., amelyek a társadalom szülte ember sajátlagos irányulásai a társadalmi környezettel összefüggésben, éppen ezért pusztán fiziológiai fogalmakkal nem magyarázhatók meg.

Az ösztönt illetően természetesen bizonyos fokig csak kijelentésekre szorítkozhattunk, hiszen éppen abból indultunk ki, hogy ez a pszichológia térképének egyik fehér foltja; természetét, működését valóban tudományos alapon még nem tárták fel. Addig már eljutottunk, hogy bírálat alá vegyünk a freudizmus ösztönfogalmát, de ez nem elég: arra van szükség, hogy az ösztönök dialektikus materialista alapon történő pozitív kifejezését is elvégezzük.

Az ösztönökkel kapcsolatos (bár az ösztönök nem merítik ki a biológiai pszichológia tartalmát) a pszichológia biológiai oldalának, a biológiai pszichológiának fejlesztési igénye, különösen ami az örökléstani vonatkozásokat illeti. Ennek jelentőségét a pszichikum biológiai és társadalmi meghatározottságának az előzőekben történt tárgyalásánál is láttuk. Az örökléstan a biológianak is gyenge pontja; a pszichológiának méginkább.

Ugyanezeket az állítmányokat az ellenkező oldalhoz, a szociálpszichológiához is hozzákapcsolhatjuk, amelyet szintén a lélektan mostohájaként tarthatunk számon.

A fehér foltok helyére a valóságnak megfelelő „térképjelek” berajzolása: a pszichológia tudományának nagyon nehéz, de nagyon szép feladata.

⁴¹ Engels: Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Marx—Engels Vél. Műv. II. Idézett kiad. 378—379. o.

МЕСТО ПСИХОЛОГИИ В СИСТЕМЕ НАУК

Материалы к вопросу о классификации наук

Янош Рудаш

В вводной части подчеркивается важность классификации наук с теоретической и практической точек зрения, потом дается критический анализ взглядов, распространенных в философской и специальной литературе и в общественном мнении. После этого автор показывает нам схемы классификации, построенные им самим, касается некоторые новые черты современного развития наук, обуславливающие новые задачи теории классификации, и, наконец, формулирует закон противоречивого развития наук.

Основную часть статьи составляет исследование места психологии в системе наук. Для этого автор попытался ответить на три вопроса, 1. каков характер, какова природа психики, 2. какую роль играют в психическом развитии человека факторы наследственности и окружающей среды, 3. какая связь имеется между движениями человеческой психики и общества? По мнению автора психика человека является отдельной, самостоятельной формой движения материи, и, соответственно, он рассматривает психологию как самостоятельную маргинальную науку, располагающуюся между естественными и общественными науками. В этой связи автор критически касается также взглядов Павлова. Свои взгляды на роль наследственных и окружающих факторов автор поддерживает, с одной стороны, многозначительными исследованиями Леонтева, и, с другой стороны, наблюдениями венгерских авторов П. Гегеши Киш и П. Люси Либерман. Он указывает на то, что общественная необходимость выражается в общественной случайности путем перехода последней в психологическую необходимость. Для доказательства этого положения автор анализирует черты личностей главных венгерских фашистских военных преступников, и потом формулирует модель онтогенетического развития психики человека.

Третья часть работы посвящена некоторым смежным вопросам. Автор оценивает соотношение психологии и других наук, в частности философии, указывая на промахи, обнаруживаемые в этой связи. Он дает схему внутренней структуры психологии, и указывает на возможность подхода к исследованию способностей и принципиальным проблемам психологии на основе диалектического материализма. Наконец, автором касается «белых пятен» на карте психологии.

THE PLACE OF PSYCHOLOGY IN THE SYSTEM OF INTELLECTUAL DISCIPLINES: CONTRIBUTIONS TO THE CLASSIFICATION OF THE SCIENCES

by János Rudas

The study first explains the theoretical and practical importance of the classification of the sciences and critically examines the views generally accepted in scientific literature and by the public. The author constructs his own general table of classification to integrate the different sciences, touches upon a few new features in the contemporary development of science which tasks for the study of classification and formulates the law of the contradictory development of the sciences.

The main theme of the study is the place of psychology in the general scheme of intellectual disciplines. He therefore tries to solve the following problems: 1. the nature of the psyche; 2. the influence of heredity and environment in the development of the psyche; 3. the interconnections between the human psyche and social movement.

To the author the human psyche represents an independent form of the motion of matter and therefore it is to be regarded as an independent, but marginal science between the natural and social sciences. Here he makes a brief critical examination of Pavlov's conception. He supports his view concerning inherited traits and environmental factors with Leontiev's significant studies and those of Pál Gegesi Kiss and Lucy P. Liebermann. He points out that social necessity becomes expressed in social accident in a way that this latter passes into psychological necessity. This he illustrates by analyzing

the personality of major Fascist war-criminals. Finally the author depicts the ontogenetic development of the human psyche.

The third section of the work treats a few pertinent questions, evaluates the inter-relations of psychology with a few other special sciences, especially to philosophy. Here the author points out the methodological errors, and then diagrammatizes the various fields of psychology, indicating the importance of the dialectical materialistic approach to such problems as aptitude tests and psychopathic theories. Lastly, he briefly discusses the yet unsolved problems of the classification of psychology.